

İslâm Düşüncesinin Ana Merkezleri:

MÂVERÂÜNNEHİR

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN: 978-605-7619-61-7

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 92
Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantılar Dizisi: IX

Kitabın Adı

İslâm Düşüncesinin Ana Merkezleri:
MÂVERÂÜNNEHİR

Yayın Hazırlığı

Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

Koordinatör

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, cilt:

Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul
Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17
Sertifika No: 40421

1. Basım

Kasım 2019 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

III

MÂVERÂÜNNEHİR'DE İSLÂM DÜŞÜNCESİNİN ÖNCÜ TEMSİLCİLERİNDEN İMÂM MÂTÜRÎDÎ

Ahmet AK*

Giriş

İmâm Mâtürîdî, son zamanlara kadar daha çok Ehl-i Sünnet'in iki büyük İmâmından biri ve Mâtürîdîliğin kurucusu olarak kabul edilmekteydi.¹ Oysa o, sadece Ehl-i Sünnet'in iki büyük İmâmından biri ve Mâtürîdîlik mezhebinin kurucusu / kelâmcısı değil, aynı zamanda çok büyük bir müfessir² ve icâzet verecek kadar

---

* Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmâm Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, aak@ksu.edu.tr. Bu çalışma, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ile Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik* kitaplarımızdan yararlanarak ve yeni bir takım önemli bilgiler ilave edilerek hazırlanmıştır.

¹ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, 1984, s. 264; Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (haz. Sönmez Kutlu), Ankara: Otto Yayınları, 2016, s. 25-66; Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 165-175; Metin Yurdagür, *Mâverâünnehir'den Osmanlı Coğrafyasına Ünlü Türk Kelâmcıları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2017, s. 30-65; Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, s. 194-199.

² Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1971, I, 27, 28; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul: 1973, s. 376, 377; Celal Kırca, "Mezhebî Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 1987 (5/2), s. 60; Celal Kırca, "İmâm Mâtürîdî'ye Göre Tefsir ve Tevil Kavramları", *Kur'ân ve Bilim*, İstanbul, 1996, 165; Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 21, 53-296; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 189-194.

önemli Hanefî bir fakihdir.³ Ayrıca o, Türklerin kâhir ekseriyetinin itikattaki mezhep İmâmıdır. Bu yüzden Selçuklu ve Osmanlı İslâm medeniyetlerinin oluşumunda ve Türklerin İslâm anlayışının şekillenmesinde onun müstesna bir yeri vardır. Bütün bunlar, İmâm Mâtürîdî'nin İslâm düşünce dünyasının en değerli mimarlarından biri olduğunu açıkça göstermektedir. İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik konusunda son yıllarda önemli çalışmalar bulunmakla birlikte, İmâm Mâtürîdî'nin ve ona nispet edilen Mâtürîdîliğin yeteri kadar tanındığını söylemek zordur.

İşte bu tebliğde, kısaca İmâm Mâtürîdî'nin hayatı, hocaları, öğrencileri, eserleri, şahsiyeti, fikirlerinin yayılışı ve onun İslâm düşüncesine katkısı ele alınacaktır. Ancak konunun daha iyi anlaşılması için evvela Mâtürîdî öncesi İslâm düşünce dünyasına genel bir bakış yapılacak sonra Mâtürîdîliğin arka planının Hanefîlik oluşu ve İmâm Mâtürîdî'yi öne çıkaran unsurlar üzerinde durulacaktır.

1. Mâtürîdî Öncesi İslâm Düşünce Dünyasına Genel Bir Bakış

Asr-ı saâdetde Müslümanlar arasında pek ihtilaf olmamış; olan birkaç ihtilaf ise ya nazil olan âyet-i kerimeler ya da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) açıklama ve ashabıyla istişareleri sonucunda ortadan kalkmıştır. Zira Hz. Allah (cc), kendisine ve Rasûlüne itaat edilmesini açıkça emretmektedir. Ayrıca nasla sabit olmayan hususlarda Rabbimiz, akli kullanarak ve düşünüp taşınıp istişare edilmesini istemiştir. Nitekim aşağıda görüleceği üzere Hz. Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet-i kerime ile Müslümanlardan hem kendisine hem de peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.v.) itaat etmelerini emretmektedir. Bu konuda çok sayıda âyet-i kerime bulun-

³ Şükrü Özen, "İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkah Usûlünün İnşası", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (haz. Sönmez Kutlu), Ankara: Otto Yayınları, 2016, s. 222-262; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 184-189.

maktadır, ama asıl konumuz bu olmadığı için biz burada sadece birkaçını zikretmekle yetineceğiz. Konu ile ilgili âyetlerden bazıları şunlardır:

“Peygamber size her ne getirirse onu alın, sizi neden menderse ondan da sakının.”⁴

“Kim Peygamber’e itaat ederse, Allâh’a itaat etmiş olur.”⁵

“De ki, eğer Allah’ı seviyorsanız bana ittiba edin; ta ki Allah da sizi sevsin.”⁶

“De ki, Allah’a ve Peygamber’ine itaat edin.”⁷

“Allâh’a ve Peygamber’e itâat edin ki amellerinizi boşa çıkarmayın!”⁸

“Kim Allah’a ve Peygamber’ine itâat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nîmet verdiği peygamberlerle, siddîklarla, şehîdlerle ve sâlihlerle beraberdir.”⁹

“Allah’a ve **Peygamber’e** itaat edin! Birbirinizle çekişmeyin! Yoksa korkuya (vehme) kapılırsınız da (güç, kuvvet, devlet ve sâhip olduğunuz nîmetler elinizden) gider. Sabredin; çünkü Allâh sabredenlerle berâberdir.”¹⁰

Kur’ân-ı Kerim’de yukarıda zikrettiğimiz Allah’a ve Peygamber’ine itaat etmekle ilgili âyetlerin yanı sıra 275 yerde düşünmüyor musunuz, akıl erdirmiyor musunuz diye sorulmakta, 200 yerde düşünme ve tefekkür emredilmekte, 12 yerde dolaşarak araştırıp ibret alma ve 670 yerde ilim öğrenme teşvik edilmektedir.¹¹

⁴ el-Haşr, 59/7.

⁵ en-Nisâ, 4/80.

⁶ Âl-i İmrân, 3/31.

⁷ Âl-i İmrân, 3/32.

⁸ Muhammed, 47/33.

⁹ en-Nisâ, 4/69.

¹⁰ el-Enfâl, 8/46.

¹¹ Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2004, s. 15.

Ancak araştırmamızın asıl maksadı bu olmadığı için biz burada sadece konuyla ilgili birkaç âyeti zikretmekle yetineceğiz. Bu konudaki âyetlerden bazıları şunlardır:

“Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”¹²

“Ey Kavmim! Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni yaratana aittir. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”¹³

“Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Elbetteki âhiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?”¹⁴

“Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra inmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?”¹⁵

“(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları ve bu Kur’ân’ı sana, onların düşünceleri için indirdik.”¹⁶

“... Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için âhiret yurdu daha hayırlıdır. Hiç düşünmüyor musunuz?”¹⁷

“Eğer biz bu Kur’ân’ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte biz, bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.”¹⁸

“... Ey basiret sahipleri ibret alın.”¹⁹

¹² el-Enbiyâ, 21/10.

¹³ el-Hûd, 11/51.

¹⁴ el-En’am, 6/32.

¹⁵ Âl-i İmran, 3/ 65.

¹⁶ el-Nahl, 16/44.

¹⁷ el-A’râf, 7/ 169.

¹⁸ el-Haşr, 59/21.

¹⁹ el-Haşr, 59/2.

Yukarıda geçen âyet-i kerimelerin yanı sıra akli kullanmak ve düşünüp ibret almakla ilgili birçok hadis-i şerif de bulunmaktadır. Fakat biz konuyu uzatmamak için burada sadece birine yer vereceğiz. Bu konuda birçok hadisi kitabında geçen şu rivâyeti yeterli görmekteyiz:

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Muaz'ı (r.a.) Yemen'e kadı olarak gönderirken ona,

- “Yâ Mûâz “Oraya varınca ne ile hükmedeceksin?” diye sormuş, o da
- “Allah'ın Kitab'ı ile” demiştir.
- “Onda bulamazsan ne ile hükmedeceksin?” deyince:
- “Rasûlünün Sünnet'i ile” demiş,
- “Onda da bulamazsan?” deyince:
- “Reyim ile hükmedeceğim” demiştir.

Bunun üzerine Hz. Peygamber:

— “Rasûlünün elçisini buna muvaffak kılan / bu şuûru veren Allah'a şükürler olsun” dedi.²⁰ Ayrıca Hz. Peygamber, hakkında nas bulunmayan hususlarda ashâbı ile istişâre etmekle emrolunmuştur.²¹

Öte taraftan kaynaklarda geçen rivâyetlere göre Hz. Peygamber'in Hendek Savaşı'ndan sonra evine döndüğünde öğle vakti Cebrâil (a.s.) geldi ve Hz. Allah'ın Benî Kurayza üzerine yürünmesini emrettiğini haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Bilâl-i Habeşî'yi çağırarak ashâbına hemen sefere çıkmalarını ve ikinci namazının Benî Kurayza'da kılınmasıyla ilgili talimâtını duyurmasını istedi. Ardından zırhını giyip silâhlarını kuşanarak atına bindi. Sancağı Hz. Ali'ye verdi ve onu öncü birliklerle oraya gönderdi. Kendisi de Medine'de Abdullah b. Ümmü Mektûm'u (r.a.) vekil bırakıp etrafında süvari ve piyade birlikleri ile 23 Zilkâde 5 (15 Ni-

²⁰ Buhârî, “Zekât” 1, 63; Müslim, “İman” 29, 31; İbn Mâce, Zekât” 1.

²¹ Alâuddîn es-Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, (nşr. M. Zeki Abdülber), Katar: Mektebetü dâri't-türâs, 1404/1984, s. 681.

san 627) tarihinde sefere çıktı. Yolda ikinci namazının vakti girince, sefere çıkan birliklerden bir kısmı “Namazı Benî Kurayza topraklarına varmadıkça kılmayız” dediler ve ikinci namazlarını, akşamdan sonra Benî Kurayza topraklarına ulaşınca kıldılar. Bir kısmı ise “Hayır kılabiliriz.” Çünkü biz bu seferde namazı kılmaktan men edilmedik.” (Peygamberimiz bir an önce sefere çıkmamızı kastedti) dediler ve namazlarını yolda eda ettiler. Bu durum Hz. Peygamber’e arzedilince; Peygamberimiz ikinci namazını, vakit girince yolda kılanlara da; daha sonra Beni Kurayza yürüdüğü kılanlara da bir şey demedi, darılmadı.²² Bu hâdiseden Peygamberimizin iki türlü düşünceyi de yani sözünün lafzına uyanları da ve sözüyle kastedileni yerine getirenleri de onayladığı anlaşılmaktadır.

İslâm Tarihinde Sünnî Müslümanların çoğu “İslâm’ı genel olarak Kitap, Sünnet, sahâbe ve tâbiûnun sözlerinden hareketle anlaşılması gerektiğini; bunların dışındaki şahsî rey ve aklî istidlallerin mecbur kalmadıkça kullanılmayacağını ilke olarak benimsedi.”²³ Hatta rey ehli olan Hanefîler arasında bile müteşâbihâtın tevîl edilmesini doğru bulmayanlar çıktı. Nitekim *es-Sevâdü’l-A’zam* adlı eserde müteşâbih âyet ve hadislerin tevîl edilmesi bidat, onu tevîl edenler de açıkça bidatçilikle suçlanmaktadır. Meselâ müteşâbih âyet ve hadisler konusunda Mâtürîdî, tevîli gerekli görürken²⁴, Hanefî-Mâtürîdî bir eser olan *Kitâbü’s-sevâdi’l-a’zam*’ın şerhinde²⁵ müteşâbihâtın tevîli yasaklanmakta ve tevîl edenler, “mübtedi” olmakla suçlanmaktadır.²⁶ Burada geçen “Müteşâbihâtı tevîl eden mübtedi’dir” ifadesi, tevîli caiz hatta gerekli

²² M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul: Şamîl Yayınevi, 1981, XII, 324-328.

²³ Sönmez Kutlu, *Selefliğin Fikrî Arka Planı İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, İstanbul: Otto Yayınları, 4. Baskı 2017, s. 13.

²⁴ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I-XVII, (nşr. Ahmed Vanhoğlu v.dğr.), İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2011, I, 1.

²⁵ Ebû’l-Muîn Meymûn en-Neseî, *Tabsiratü’l-edille fî usûli’-d-dîn*, (nşr. Claude Selame), Dimeşk: 1993, I, 360.

²⁶ Ebû’l-Kâsım İshak b. Muhammed Hakîm Semerkandî, *Kitâbü’s-sevâdi’l-a’zam*, İstanbul: 1887, s. 27.

gören Mâtürîdî'nin ve taraftarlarının isim verilmeden eleştirildiklerini göstermektedir.²⁷

Bu konuyu Ebü'l-Muin en-Neseî de şu şekilde açıklamaktadır: “Müteşâbih âyet ve hadislerin anlaşılması konusunda meşâyihimiz arasında ihtilaf bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. İsmail el-Buhârî ve Ebû Dâvud es-Sicistânî gibi Ehl-i Hadis'e mensup âlimler ile Nusayr b. Yahyâ el-Belhî ve Ebû İsmet Sa'd b. Muaz el-Mervezî gibi bazı Hanefî âlimler, müteşâbih âyet ve hadislere inanmakla birlikte, onların ne anlama geldikleriyle meşgul olmadılar. Hatta Malik b. Enes'e isti'va âyetinin anlamı sorulunca onun şöyle cevap verdiği nakledilmektedir:

“İstivâ, meçhul değil, malumdur. Fakat biz onun nasıl olduğunu akledemeyiz, anlayamayız. Bu nedenle onun hakkında soru sormak bidattir.” Neseî açıklamalarının bundan sonraki kısmına isim vermeden; Mâtürîdî ve onun gibi düşünenleri kastederek şöyle devam etmektedir. “Bazı meşâyihimiz ise, müteşâbih âyet ve hadisleri, tevhîdin delillerine ve muhkem âyetlere uygun düşecek şekilde tevil ettiler. Bununla birlikte yaptıkları tevilin, Allah'ın murad ettiği mananın sadece bir yönünü ifade ettiğini söylediler. O konuda kesin bir hüküm belirtmeden şöyle dediler: “Biz, müteşâbihlerin sadece bazı yönlerini anlayabiliriz. Meselâ, “Yed” zikredilmiş, onunla kudret, kuvvet, hüccet, galebe ve izzet gibi tevhîd ile çelişmeyen anlamlar murad olunmuştur.”²⁸

İşte böyle bir dönemde yaşayan İmâm Mâtürîdî, *aklı kullanmanın ve düşüncenin önüne çekilen Çin Setti gibi büyük bir engeli ortadan kaldırmak için çözüm aramaya başlar; aradığı çözümü tefsir ve tevil ayrımında bulur. O, bununla da kalmaz, İslâm dünya-*

²⁷ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 141.

²⁸ en-Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, I, 130; krş. Ebû Mansûr Muhamed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 108-110.

sında akıl ve mantıkla çelişen pek çok anlayışı, akıl ve vahiy dengesini sağlam bir şekilde kurarak, kelâm, tefsir ve İslâm fıkhı alanlarında kendine has metoduyla çözümler bulmayı başarmıştır. Nitekim o, akli kullanarak ve düşünerek daima ilâhî kelâmın asıl maksadını anlamaya çalışmıştır. Bu sebeple o, Kur’ân’ın ve sahih hadislerin lafızlarına son derece bağlı kalmakla birlikte, onlara muhtelif anlamlar verilebileceğini savunmuştur. Meselâ o, “**Kur’ân’ı şahsî görüşüyle tefsir etmeye kalkışan kimse (cehennemdeki yerine şimdiden) hazırlansın**” şeklindeki rivâyetle ilgili açıklamalarında tefsir ile tevil ayırımına gitmiş, şahsî görüş ile tefsir yapılamayacağını, fakat te’vil yapılabileceğini söylemiştir. Zira ona göre tefsir, Allah’ın maksadının ne olduğu konusunda kesin bir görüş bildirmektir. Te’vil ise, Allah’ın maksadının ne olduğu konusunda kesin bir fikir ileri sürmeksizin muhtemel olan manalardan birisini tercih etmektir. Bu yüzden o, tefsiri sahâbeye, te’vili de daha sonra gelen âlimlere hasretmiştir. Yapılan te’villerin Allah’ın murad ettiği şeylerin sadece birisi olabileceğine bu nedenle onları mutlaklaştırmanın yanlış olduğuna dikkat çekmiştir.²⁹ Bu nedenle olsa gerek Mâtürîdî âyetlerin tevilini yaptıktan sonra, “**en iyisini / doğrusunu Allah bilir**”³⁰ demektedir.

2. Mâtürîdî Düşüncenin Arka Planı: Hanefilik

İmâm Mâtürîdî’nin görüşlerinin İmâm Azam Ebû Hanîfe’ye dayandığı ve onun görüşlerini geliştirip sistemleştirdiği bilinen bir gerçektir. Horasan ve Mâverâünnehir halkı, hicri I. Asırdan itibaren İslâm’ı tanımaya ve Müslüman olmaya başladılar.³¹ Şimdi Hanefî mezhebinin, İmâm Mâtürîdî’nin yaşadığı dönemde Semerkand’a kimler tarafından ve ne şekilde ulaştığı üzerinde kısaca duralım.

²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 1.

³⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 32, 36, 39, 40, 43, 45 ve daha birçok cilt ve sayfalar.

³¹ el-Belâzûrî, *Fütûhu’l-Büldân*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 597–601.

2.1. Hanefiliğin Horasan ve Mâverâünnehir'e Gelişi

Horasan ve Mâverâünnehir halkı, İslâm'ı seçtiklerini ilan etmelerine rağmen, *amel konusunda eksiklikleri bulunduğu ileri sürülerek*, bölgeyi fethedenler tarafından ikinci sınıf Müslüman muamelesi gördüler. Bu sebeple kendilerinden ilk devirlerden itibaren gayr-i Müslimlerden alınan cizye vergisi talep edildi.³² Ebû Hanîfe ise iman ve amel ayırımına giderek kelime-i şahâdet getiren herkesi mümin kabul edip, bütün Müslümanların iman konusunda eşit olduklarını savunuyordu. Bu yüzden yeni Müslüman olanlara ikinci sınıf Müslüman muamelesi yapılmasını ve onlardan cizye adında bir verginin alınmasını uygun bulmuyordu.³³

Ebû Hanîfe'nin ileri gelen öğrencilerinden Ebû Yusuf'un başkadılık makamına getirilmesi ve *Kitâbü'l-Harac*'ı yazmasından sonra Müslüman olduğunu açıkca beyan edenler, ikinci sınıf Müslüman muamelesi görmekten ve haraç ile cizye alınmaktan kurtuldular.³⁴ Bunun üzerine hayatı boyunca binlerce öğrenci yetiştiren ve önemli eserler veren Ebû Hanîfe, iman ve amel ayırımına giderek imanda eşitliği savunmasından dolayı yeni Müslüman olmuş fakat siyâsî ve sosyal baskılara maruz kalan Horasan ve Mâverâünnehir halkının sevgisini ve saygısını kazandı. Sonuçta bu durum Hanefiliğin bölgede yayılmasına zemin hazırladı.³⁵ Ayrıca o dönemde pek çok öğrenci Bağdat'a ilim tahsil etmeye gidip orada değişik hocalardan okuyorlardı. Horasan ve Mâverâünnehirli pek çok öğrenci ise, iman ve amel konusundaki görüşünden dolayı bütün dersleri Ebû Hanîfe'den aldılar. Bağdat'ta öğrenimlerini tamamlayan öğrenciler, memleketlerine dönüp orada Ebû Hanîfe'nin itikâdî ve fikhî görüşlerini yaymaya başladılar. Hocaları gibi Kur'an'ı çok iyi

³² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Mısır: 1965, V, 148.

³³ Ebû Hanîfe, *Ebû Hanîfe'nin Osman el-Bettî'ye Yazdığı Risâle*, (İmâm-ı Â'zamın Beş Eseri içerisinde), trc. Mustafa Öz, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, 2002, s. 66, 67.

³⁴ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harac*, (thk. Hasan Abbas), Beyrut: 1985, s. 273.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, Ankara: Yayınevi Yayınları, 2009, s. 130-174.

bilmeleri ve mevâlinin eşitlik mücadelesine bizzat destek vermeleri, Horasan'da Hanefîliğin yayılmasını kolaylaştırdı.³⁶

Bağdat'ta Ebû Hanîfe'den yetişen bu âlimler Belh, Rey ve Semerkand gibi şehirlerde kadılık makamlarına atandılar. Belh'te bu makama atanan ilk Hanefî âlimleri, Ebû Ali Ömer b. Muhammed b. Meymun b. Bahr. b. Sa'd b. er-Remmâh (ö. 171/787)³⁷ ile Ebû Mutî Hakem b. el-Abdillah el-Belhî'dir (ö. 199/814).³⁸ Ebû Ali Ömer er-Remmâh, Ebû Hanîfe'nin önde gelen Belhli öğrencilerinden olan ve 20 yıldan fazla Belh Kadılığı yapmıştır. Ondandan sonra Ebû Mutî Hakem b. el-Abdillah el-Belhî 16 yıl Belh'te kadılık görevinde bulunarak Hanefî fikhını okutmuş ve yaymıştır.³⁹

Ebû Hanîfe'nin dostu ve ileri gelen bir öğrencisi olan Ebû Mutî el-Belhî, *el-Fıkhu'l-ebzat* adlı eseri ondan rivâyet etti.⁴⁰ Ayrıca o, hocası Ebû Hanîfe'nin *Kitâbü'l-âlim ve'l-müteallim* adlı eserini de Ebû Mukâtil es-Semerkandî'den rivâyet ederek ve Ebû Hanîfe'nin çeşitli konulara verdiği cevapları *el-Fıkhu'l-ekber* olarak bilinen eserde toplayarak Hanefîliğin Belh civarında yayılmasına öncülük etti.⁴¹ Öte taraftan İmâm Mâtürîdî'nin ilk hocası Muhammed eş-Şeybanî'nin ve Ebû Mutî el-Belhî'nin öğrencisi olan Muhammed b. Mukâtil er-Razî'dir (ö. 248/862).⁴² Ebû Hanîfe'nin Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Yûsuf ve Züfer gibi öğrencilerinden yetişen âlimlerden biri de Ebû Bekir Nusayr b. Yahyâ el-Belhî'dir ki (ö. 268/881) bu zâttan İmâm Mâtürîdî ders okumuştur.⁴³ O halde İmâm Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin öğrencisidir.

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 208-287.

³⁷ İbn Davud el-Belhî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Vaizî, *Fedâil-i Belh*, (thk. Abdulhayy Habibî), Tahran: 1350, s. 126-127.

³⁸ ez-Zehebî, *Mîzânü'l-itidâl fi nakdi'r-ricâl*, Kahire: 1963, I, 574.

³⁹ İbn Davud el-Belhî, *Fedâil-i Belh*, s. 126, 127, 146, 151; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-itidâl*, I, 574; el-Leknevî, *Fevâid*, s. 68.

⁴⁰ el-Leknevî, *Fevâid*, s. 68; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-itidâl*, I, 574.

⁴¹ el-Leknevî, *Fevâid*, s. 68.

⁴² Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 225.

⁴³ el-Leknevî, *Fevâid*, s. 221.

Belhli öğrenciler gibi Semerkandlı öğrenciler de genelde Ebû Hanîfe'den okumayı tercih ettiler. Eğitimlerini tamamlayan öğrenciler memleketlerine dönüp orada Ebû Hanîfe'nin fikirlerini yaymaya başladılar. Bu öğrencilerin bir kısmı ilerde Semerkand'a kadı oldu ve bu görevlerinin yanı sıra ilmî faaliyetlerde bulundular. Bir kısmı ise resmi görevlerden uzak durarak sadece eğitim faaliyetiyle meşgul oldular. Bu âlimler arasında en öne çıkan isim hiç şüphesiz Ebû Mukâtil es-Semerkandî'dir. Ebû Hanîfe'nin öğrencileri tarafından başlatılan eğitim faaliyetleri ve üstlenilen kadılık görevleri Semerkand'da uzun yıllar devam etti. 150 (767) – 300 (912) tarihleri arasındaki yaklaşık bir buçuk asırlık dönemde, Semerkand'da önemli gelişmeler kaydedildi. Sonuçta bölgede Semerkand ekolü gibi önemli teşekküller ortaya çıktı. Ayrıca Abbasîlerin devlet politikası olarak desteklediği Hanefî âlimler çeşitli şehirlerde olduğu gibi Semerkand'da da kadılık makamlarına getirildiler. Bütün bunlar, Hanefîliğin Semerkand'da yayılmasını kolaylaştırdı.⁴⁴

Böylece Belh ve Semerkand gibi şehirler özelinde, Horasan ve Mâverâünnehir genelinde bölgeye Abbasîler tarafından Hanefî kadıların atanması ve eğitimde Hanefîlerin ön planda oluşları, bu coğrafyada Mâtürîdîliğin tarihî arka planını oluşturdu. III/IX. asırda Semerkand'da bulunan Hanefîlerin en önemli eğitim merkezinin Dârü'l-Cüzcânîyye olduğu anlaşılmaktadır. Burası Mâtürîdî'nin hocalarının ve kendisinin yetiştiği ve orada ders verip binlerce talebe yetiştirdiği önemli bir ilim yuvasıdır.⁴⁵

2.2. Mâtürîdî'nin Yaşadığı Dönemde Semerkand'a Genel Bir Bakış

İmâm Mâtürîdî, Sâmânîler döneminde (261/875–389/999) Semerkand'da yaşamıştır. Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem, huzur,

⁴⁴ Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 266-273.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 109-147. Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (haz. Sönmez Kutlu), Ankara: Otto Yayınları, 2016, 129-158.

sükûn ve kargaşa dönemi bakımından ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi, huzûr ve sükûnün hâkim olduğu dönem olup, bu süre, III/IX. asrın ikinci yarısını kapsamaktadır. Nitekim kaynaklarda Semerkand'ın, IV/X. asrın başlarına kadar uzun süre huzur ve sükûnün hâkim olduğu bir ilim merkezi olarak gösterilmesi de bu görüşü desteklemektedir.⁴⁶ Hattâ o dönemde, Semerkand'da, istikrarlı ve güvenli bir yönetim bulunduğu⁴⁷ Semerkand ve Buhârâ, ilim, kültür ve sanatta, hilafet merkezi olan Bağdat'ı gölgede bırakmıştı.⁴⁸ Ayrıca her türlü ilmî ve ticari girişimler devlet tarafından teşvik edilip desteklendiğinden dolayı, ekonomi, askerî ve ilmî alanda önemli gelişmeler kaydedildi. Bunun sonucunda değişik düşünce ekolleri ortaya çıktı ve birbirleri arasında rekabet başladı.⁴⁹

O dönemde Semerkand'ın Manheizm/Seneviye'nin riyaset merkezi olması ve resmi toplantılarının bu şehirde yapılmış olması⁵⁰ ve yine orada Mutezile ve Kerrâmî'lerin ders okuttukları on yedi tane medreselerinin bulunması da bunu göstermektedir. İmâm Mâtürîdî ve Hakîm es-Semerkandî gibi Hanefî âlimler çeşitli eğitim kurumlarında ders okutuyorlardı. Ayrıca Semerkand'ta farklı görüşlere sahip âlimler zaman zaman bir araya gelirler ve kendi aralarında ilmî tartışmalar yaparlardı. Bir defasında Ehl-i Sünnet'e mensup âlimler Şîîlere yenilmişler idi. Bu mağlubiyete çok üzülen Mâtürîdî, Hızır (a.s.)'ı gördü ve ondan hayır dua talep etti. Talebi kabul edilen Mâtürîdî, Hızır (a.s.)'ın duasının bereketiyle IV/X. asrın başlarında yapılan son ilmî tartışmada Şîîleri yenmesi üzerine

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 279; Osman Aydın, *Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar Semerkand Tarihi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 396.

⁴⁷ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*, nşr. Michael Jan de Goeje, Leiden: E. J. Brill, 1906, s. 380; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire: 1317-21, IV, 245.

⁴⁸ Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul: 1995, III, 727.

⁴⁹ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim*, s. 380; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 245.

⁵⁰ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, (nşr. Rızâ-Teceddüd b. Ali), Tahran: 1391/1971, s. 402.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi o bölgede ondan sonra daima hâkim duruma geldi.⁵¹

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemin ikinci kısmına, birinci kısmın aksine kargaşa ve husursuzluk hâkim olmuştur. Bu süre IV/X. asrın neredeyse tamamını kapsamaktadır. IV/X. asrın başında, Sâmânîler, bir taraftan Bâtınî ve Karmatî hareketlerle uğraşmak zorunda kalmış, diğer taraftan ise, aynı tarihlerde kurulan Şîî Fâtımî devleti ve Büveyhî hanedanlığının siyasî baskısı altında kalmıştır.⁵² Ayrıca taht kavgaları da bunda önemli rol oynamıştır. Nitekim Emir İsmail b. Ahmed'ten sonra başa geçen Ahmed b. İsmail 301/913 yılında Türk askerleri tarafından öldürülünce yerine oğlu Ebû'l-Hasan II. Nasr b. Ahmed getirildi.⁵³ II. Nasr henüz sekiz yaşında olduğu için Buhârâ dışında yaşayan bütün halk Sâmânîlerin en yaşlısı olan Semerkand valisi İshak b. Ahmed'in başa geçmesini istiyordu. İshak da bundan yararlanarak Sâmânî emiri olmak istedi, Nasr'a karşı savaştı. Sâmânî veziri Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî ve ordu II. Nasr'ı desteklediği için İshak başarısız oldu. Semerkand'da, bu hadiseden başka, 310/922'de, 318/930'da, 331/942'de, 335/946'da ve 380/990'dan sonra irili ufaklı pek çok olay olmuştur.⁵⁴

2.3. İmâm Mâtürîdî'yi Öne Çıkaran Unsurlar

Çok zeki ve çalışkan olarak iyi bir öğrenim gören İmâm Mâtürîdî'nin tahsil hayatını geçirdiği Semerkand'da ilme ve ilim

⁵¹ Ömer en-Nesefî, *Kitâbü'l-kand fî tarihi Semerkand*, (thk. Barthold, Vasiliy Vilidimiroiç), *Turkestan v epoxu Mongolskogo Naşestviya*, I. Kısım Metinler, Petersburg: 1898, s. 48-51.

⁵² Konu ile ilgili bk. Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 39-43; Muzaffer Tan, "İsmailî Davet: Sosyo-Politik Gelişim Süreci", *Dinî Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2015, Cilt: 18, Sayı: 47, s. 81-83.

⁵³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire: trz. X, 147; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 77.

⁵⁴ Konu ile ilgili bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 78, 80, 133, 134, 208-212, 403, 404; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 39-45.

adamına çok değer verilen sakin ve güvenli ortamın bulunması, zamanın ve şartların elverişli olması, İmâm Mâtürîdî'ye İmâm Azam Ebû Hanîfe'nin görüşlerini geliştirip sistemleştirmesi hususunda bir hayli katkı sağlamıştır. Ayrıca Semerkand'ın İpek Yolu üzerinde bulunması, bu şehrin ticaret, sanat ve ilim merkezi olmasını kolaylaştırdı. Kezâ sahasında uzman olanların devlet tarafından Semerkand'a davet edilmesi ve onlara geniş imkânlar sağlanması da Semerkand'ın dünyanın en önemli ilim ve kültür merkezi olmasını sağladı. Nitekim o dönemde Mâverâünnehir'in diğer şehirlerinden olduğu gibi Horasan, Suriye, Irak ve Anadolu'dan pek çok kimse Semerkand'a ilim tahsil etmeye geldi ve orada çok sayıda âlim yetişti.⁵⁵ Şüphesiz para ve ilim güvenli ve özgür ortamları sevdiği ve oralara gittiği gibi o zaman dünyanın beyin gücü Semerkand'da toplanmıştı.

Özetle, ilim yapmak için güvenli ve özgür bir ortamın yanı sıra elverişli bir ilmi rekabet ortamı bulan İmâm Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde Hanefîlerle Sâbiîler,⁵⁶ Seneviyye⁵⁷ ve Dehriyye⁵⁸ gibi diğer din ve akım mensupları arasında rekabet olmuştur. Kezâ Hanefîlerle Mutezile,⁵⁹ Kerrâmiyye⁶⁰ ve Cebriyye⁶¹ gibi diğer İslâm mezheplerine mensup olanlar arasında rekabet olmuştur. Ayrıca Hanefîlerin kendi arasında rekabet olmuştur. Bir taraftan muhtelif din ve düşünce sistemleri arasındaki rekabetin olması, diğer

⁵⁵ en-Nesefî, Ebû Hafs Ömer, *el-Kand fî zikri ulemâ-i Semerkand*, (nşr. Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyad: Mektebetü'l-kevser, 1412/1991, s. 23, 29, 36, 50, 243.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 260; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi* (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2002, s. 212.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 56, 58; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 47, 49.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 103, 135; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 85, 110.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 32, 78–85, 142–145; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 27, 28, 65–71, 115–117.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 607–610; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 492–494.

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 360–361; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 288–289.

taraftan güvenli ve özgür bir ilmi atmosferin bulunması, ayrıca zamanın ve mekânın elverişli olması İmâm Mâtürîdî'nin işini kolaylaştırmıştır. Çünkü Hanefilerle diğer din, inanç ve mezhep mensupları arasında meydana gelen rekabetin ilmî faaliyetlerin zinde kalıp gelişip, sistemleşmesine yardımcı olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç olarak sağlam bir tohumun ilkbaharda verimli bir toprağa düşüp yeşerip filizlediği gibi engin zekâ ve kabiliyete sahip olan İmâm Mâtürîdî'nin akıl ve nakil çerçevesinde ortaya koyduğu fikir tohumları, böylesine elverişli bir ortamda filizlemiş, büyüyüp gelişmiştir. Şimdi günümüzden yaklaşık 1000 yıl önce yaşayan İmâm Mâtürîdî'nin hayatı, hocaları, eserleri, öğrencileri, şahsiyeti, fikirlerinin nasıl yayıldığı üzerinde durduktan sonra onun İslâm düşüncesine katkılarını görelim.

3. İmâm Mâtürîdî'nin Hayatı

3.1. İsmi, Künyesi ve Ünvanları

İmâm Mâtürîdî'nin ismi, Muhammed'dir. Tam ismi Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî'dir. Künyesi ise Ebû Mansûr'dur.⁶² Ünvanlarına gelince, Hanefî âlimleri onun için birçok ünvan kullanmışlardır. Bu ünvanlardan bazıları şunlardır: "Ehl-i Sünnet'in reisi zâhid İmâm,"⁶³ Semerkand meşayihinin reisi" ve "İmâmü'l-hüdâ Sünnet ve hidâyet ehlinin önderi, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in bayraktarı, fitne ve bidatın kökünü kazıyan, kelâmcıların imâmı ve Müslümanların akâidini tashih eden âlim."⁶⁴ Bununla birlikte onun ismi ilk kaynaklarda daha çok "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî,⁶⁵ "Ebû Mansûr es-Semerkandî" veya "eş-

⁶² en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, I, 26, 27, 98, 146; en-Nesefî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, s. 311.

⁶³ Alâuddîn es-Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, s. 3.

⁶⁴ el-Kefevî, Mahmud b. Süleyman, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtar*, Süleymaniye Ktp. Reisülküttâb Bölümü, nr. 690, vr. 105a, 105b.

⁶⁵ es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *el-Ensâb*, (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut: Dâru'l-cinân, 1408/1988, V, 155.

Şeyh Ebû Mansûr”⁶⁶ şeklinde; çağdaş eserlerde ise o, İmâm Mâtürîdî, Mâtürîdî ya da Ebû Mansûr Mâtürîdî şeklinde geçmektedir.

3.2. Doğum Yeri ve Tarihi

İmâm Mâtürîdî, bugünkü Özbekistan’ın sınırları içerisinde bulunan Semerkand şehrinin Mâtürîd köyünde doğmuş ve doğduğu yere nispetle el-Mâtürîdî adıyla meşhur olmuştur.⁶⁷ Ancak onun ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, Muhammed b. Mukâtil er-Râzî’ye (248/862) öğrencilik yaptığı⁶⁸ göz önünde bulundurulduğunda, onun III/IX. asrın ortalarına doğru hicri 236, miladi 850 yılı civarında doğduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Nesebi

İslâm tarihçilerinden Sem’ânî⁶⁹ ile Zebîdî,⁷⁰ Mâtürîdî’nin Arap asıllı olduğunu iddia etmektedirler. Fakat onun hayatı ve eserleri incelendiğinde, bu iki âlimin iddiasının şu sebeplerden dolayı doğru olmadığı görülecektir. Birincisi ilk kaynaklarda, onun Arap olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. İkincisi yaşadığı devirden günümüze kadar çok büyük bir âlim olduğu kabul edilmesine rağmen kaynaklarda, onun dedesinden yukarı nesebine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Şâyet İmâm Mâtürîdî, Sem’ânî ve Zebîdî’nin iddia ettikleri gibi Ebû Eyyüb el-Ensârî’nin soyundan gelmiş olsaydı, Arap geleneğine göre soy kütüğüne büyük önem verildiğinden Mâtürîdî’nin soyu mutlaka bir sahâbeye dayandırılır

⁶⁶ Ebû'l-Hüseyn Muhammed İbn Yahyâ el-Beşâğarî (İbn Yahyâ), *Şerhu cümeli usûli'd-din li Ebi Seleme es-Semerkandî*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bölümü, Nu: 1648/II, v.18b, 20a, 29a, 31a, 34a, 39a, 52b, 53a.

⁶⁷ es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, V, 155.

⁶⁸ ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *İthâfü's-saâdeti'l-muttekîn bi şerhi ihyâi ulûmi'd-din*, Dâru'l-Fikr ts. II, 5, 6; Beyâzî, Kemâluddin Ahmed b. Hasan, *İşârâtu'l-merâm an ibârâti'l-imâm*, thk. Yusuf Abdürrezak, Kahire: 1949, s. 23.

⁶⁹ es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, V, 155.

⁷⁰ ez-Zebîdî, *İthâfü's-saâde*, II, 5.

ve kaydedilirdi.⁷¹ Oysa kaynaklarda onun nesebine dair dedesinden sonra herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bize göre Sem'ânî ve Zebîdî'nin iddiaları, Mâtürîdî'nin kızının soyundan gelen kadı Ebû'l-Hasan'ın, babasının soyunun sahabi Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye dayanmasını yanlış anlamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira Bu kişinin tam adı, Kadı Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan b. Ali b. Muhammed b. Affan b. Ali el-Fazl b. Zekeriyya b. Osman b. Affan b. Halid b. Zeyd b. Küleyb el-Mâtürîdî'dir. Bu zat, 26 Rebûlevvel 511/28 Temmuz 1117 de vefat etmiştir. Ebû Hafs en-Nesefî'ye göre, söz konusu kişinin babasının annesi, Mâtürîdî'nin kızının kızıdır.⁷² Öte taraftan Mâtürîdî'nin hayatı ve nesebi hakkında bu kadar az bilginin olması ve eserlerinde, Arap dili bakımından bazı gramer hatalarının ve kolay anlaşılmayan ifadelerin bulunması; ayrıca ifadelerinde yer yer Türkçe cümle yapısına benzer ifadelerin oluşu ve mensuplarının çoğunun Türk olması gibi hususlar, onun Türk olduğuna kuvvetle işaret etmektedir.⁷³

3.4. Ailesi

Kaynaklarda Mâtürîdî'nin çocukları hakkında bazı bilgiler bulunmakla birlikte, onun nesebi ile ilgili kendisinin ve babasının isimlerinin, Muhammed; dedesinin adının ise Mahmud oluşundan başka her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte onun Ebû Mansûr künyesi ile anılması, Mâtürîdî'nin Mansûr adında bir oğlu olduğuna işaret etse de kaynaklar onun erkek evladından bahsetmemektedir. Hatta İmâm Mâtürîdî'nin bizzat kendisi, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde, "Ebû Mansûr" künyesinin bir gelenek olarak oğlu olmayan kimsenin Mansûr adında oğlu olması ümidiyle verildiğini kaydetmektedir. Ancak ne varki aynı yerde

⁷¹ Şükrü Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkah Usûlünü Yeniden İnşası*, İstanbul: Basılmamış Doçentlik Tezi, 2001, s. 12.

⁷² Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir b. Muhammed Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, (nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-IV, Kahire: 1993, II, 553.

⁷³ Sönmez Kutlu, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî", *Dini Araştırmalar*, V/15 (2003), s. 6; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 51.

kendisinin Mansûr adında bir oğlunun olduğunu ifade etmemektedir.⁷⁴ Tespitlerimize göre kaynaklar, Mâtürîdî'nin soyundan gelen sadece iki kişiden bahsetmektedir. Onlar da Mâtürîdî'nin kızının torunları olan aşağıda isimleri verilen iki kadıdır.

i. 3.4.1. Şeyh Kadı İmâm Hasan el-Mâtürîdî (ö.450/1058 civarı)

Kadı Hasan el-Mâtürîdî'nin asıl adı, Hasan b. Ali b. Muhammed b. Affân b. Ali b. el-Fazl b. Zekeriyya b. Osman b. Affân b. Hâlid b. Zeyd b. Küleyb el-Mâtürîdî'dir. Kadı Hasan'ın babası, İmâm Mâtürîdî'nin kızının kızıyla evlenmiştir.⁷⁵ Kadı Hasan el-Mâtürîdî, nesep silsilesinde görüldüğü gibi baba tarafından İstanbul'da medfun olan ve Eyüb Sultan olarak bilinen meşhur sahabî Halid b. Zeyd'in neslinden gelmektedir. O halde bu zât, anne tarafından İmâm Mâtürîdî'ye; baba tarafından ise Eyüb Sultan'a nispet edilmiştir. Vefat edince, Câkerdize Mezarlığı'nda medfun olan İmâm Mâtürîdî'nin yanına defnedilmiştir.⁷⁶

ii. 3.4.2. Kadı Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan el- Mâtürîdî (ö. 511/ 1117)

Bu zatın asıl adı, Kadı Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan b. Ali b. Muhammed b. Affân b. Ali b. el-Fazl b. Zekeriyya b. Osman b. Affân b. Hâlid b. Zeyd b. Küleyb el- Mâtürîdî olup, babaannesi Mâtürîdî'nin kızının kızıdır. Bu zatın babası ise, nesep silsilesinde görüldüğü gibi meşhur sahabî Ebû Eyyüb el-Ensârî olarak bilinen Halid b. Zeyd'in neslindedir. Kaynaklarda onun ana tarafından dedesinden fıkıh tahsil ettiği ve babasından rivâyette bulunduğu, kendisinden ise Necmüddin Ebû Hafs Ömer en-Neseffî'nin (537/1142) rivâyette bulunduğu belirtilmektedir.⁷⁷ Şükrü Özen'in de ifade ettiği gibi, Mâtürîdî'nin erkek evladı olmamıştır. Şâyet olsaydı ve

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, XVII, 363-364.

⁷⁵ el-Kureşî, *el-Cevâhir*, II, 553.

⁷⁶ Ömer en-Neseffî, *el-Kand*, s. 420; es-Sem'anî, *el-Ensâb*, V, 155.

⁷⁷ el-Kureşî, *el-Cevâhir*, II, 553.

onun neslinden soyu devam etseydi, kaynaklar mutlaka onların adına yer verir idi.⁷⁸ Çünkü Mâtürîdî, gerek yaşadığı dönemde gerekse sonraki dönemlerde meşhur olmuş ve pek çok kimseyi etkilemiş önemli bir kişidir.

3.5. Hocaları

Kaynaklar, İmâm Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin öğrencisi olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda Mâtürîdî'nin hocalarıyla ilgili beş çeşit hoca silsilesi bulunmaktadır. İbn Yahyâ'nın *Şerhu Cümelü usûli'd-din* adlı eserinde verdiği bilgiye göre onun Ebû Hanîfe'ye kadar olan hocaları şunlardır:⁷⁹

el-İmâmu'l-Celîl Ebû Hanîfe (150/767), el-İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (189/804), Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cüzcânî, el-Fakih el-İmâm Ebi Abdullah b. Ebi Bekr el-Cüzcânî (285/898), eş-Şeyh el-Fakih Ebû Bekr Ahmed b. İshak el-Cüzcânî,

(III/IX. yüzyılın ikinci yarısı), Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbas el-İyâzî, (260/874'den sonra), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (333/944)

İmâm Mâtürîdî yoluyla İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'ye ulaşan hoca silsilesi, Fatih-Süleymaniye Medreselerinde verilen fıkıh icâzetnâmelerinde de yer almaktadır. Söz konusu icâzetnâme silsilesinin İmâm Mâtürîdî'ye kadar olan kısmı şöyledir.⁸⁰

1. Allahu Teâlâ
2. Cibrîl (a.s.)
3. Hz. Muhammed (s.a.v.) (570-632)
4. Ali b. Ebî Talib (r.a.) (40/661)
5. Ebû Abdurrahman Abdullah b. Habîb (r.a.) (70/698)
6. Ebû İmrân İbrahim b. Yezîd b. Esved b. Amr b. Rabîa Nehâî (96/713)

⁷⁸ Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünü Yeniden İnşası*, s. 9, 10.

⁷⁹ İbn Yahyâ, *Şerhu cümel*, v. 160b-162a.

⁸⁰ Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara XIII (1981), s. 197-198.

7. Ebû İsmail Hammâd b. Ebî Süleyman (120/737)
8. Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit b. Zuta (150/767)
9. Muhammed b. Hasan Şeybânî (189/804)
10. Ebû Süleyman Musa b. Süleyman Cüzcânî (201/816)
11. Ebû Bekr Ahmed (b. İshâk) Cüzcânî (III/IX. Yüzyıl)
12. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (333/944)

Yukarıda görüldüğü gibi, Mâtürîdî'nin hocalarının tamamı, altı ayrı silsileyle Ebû Hanîfe'ye kadar uzanmaktadır. Mâtürîdî'nin eserlerini inceleyenler, onun, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini iyi bildiğini ve onun fikirlerini benimseyip savunduğunu belirtmektedirler.⁸¹

Mâtürîdî'nin hocaları hakkında, İbn Yahyâ, sadece bir hocasından bahsetmektedir. O da Ebû'l-Abbas el-Iyâzî'dir. Beyâzî ve Zebedî, dört hocasından bahsetmektedir ki onlar Muhammed b. Mukâtil er-Râzî, Ebû Nasr Ahmed el-Iyâzî, Nusayr b. Yahyâ el-Belhî ve Ebû Bekir el-Cüzcânî'dir. Ulrich Rudolf ise iki hocasından bahsetmektedir ki onlar Ebû Bekir el-Cüzcânî ve Ebû Nasr el-Iyâdî'dir.

Bizim tespitlerimize göre ise Mâtürîdî en az şu beş hocadan ders almıştır.⁸²

1. Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (248/962)
2. Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Sâlih el-Cüzcânî, (III/IX. yüzyılın ikinci yarısı)
3. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî'dir.
4. Nusayr b. Yahyâ el-Belhî (268/881)
5. Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbas el-Iyâzî (277/890)

Yukarıda adı geçen âlimler, Ebû Hanîfe'nin öğrencileri Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Yusuf, Ebû Mukâtil es-Semerkindî ve

⁸¹ en-Nesefî, *Tabsıra*, I, 162; Beyâzî, *İthâfu's-Saade*, s. 21.

⁸² Krş. Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkah Usulünü Yeniden İnşası*, s. 13-15.

Ebû Mutî el-Belhî'den ders almışlardır⁸³. Diğer bir ifadeyle İmâm Mâtürîdî, İmâm Azam Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin öğrencisidir.

3.6. Öğrencileri

İmâm Mâtürîdî, daha önce belirtildiği gibi bütün ömrünü eğitim öğretim faaliyetleriyle geçirmesine rağmen, kaynaklar, onun sadece şu dört öğrencisinden bahsetmektedir.

3.6.1. Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî

Ali b. Said er-Rüstüfağnî (345/956), Mâtürîdî'nin önde gelen öğrencilerinden⁸⁴ olup, *İrşâdü'l-Muhtedî*, *Kitâbu'z-Zevâid*, *Kitâb bi'l-Hilâf*, *Beyânu's-Sünne ve'l-Cemâ'a*⁸⁵ ve *el-Es'ile vel Ecvibe*⁸⁶ gibi eserler vermiştir. *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* adlı eserinde geçen bir rivâyete göre, Rustuğfeni, usûl ve furû' konularının birisi hariç hepsinde, Mâtürîdî ile aynı görüştedir. Orada geçtiğine göre o, hocasına sadece içtihatla ilgili bir konuda muhalefet etmiştir. O da şudur: Mâtürîdî müçtehidin içtihadında hata da isabet de edebileceğini söylerken, Rüstüfağnî müçtehidin hakka isabet etsin etmesin her içtihadında isabetli olduğunu savunmaktadır⁸⁷.

3.6.2. Ebü'l-Kâsım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakîm es-Semerkandî

Hakîm es-Semerkandî (342/954), Maturîdî'den fıkıh ve kelâm okumuş, Belh'in ileri gelen hocalarından eğitim görmüş ve tasavvufu öğrenmiş, uzun süre Semerkand kadılığı yapmıştır.⁸⁸ Kelâm, fıkıh ve Kur'ân'ın tevili konularında *es-Sevadü'l-A'zam*

⁸³ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümel*, v. 160-162; Zebîdî, *İthâfu's-Saâde*, II, 5.

⁸⁴ er-Rüstüfağnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Said, *el-Es'ile ve'l-ecvibe*, Süleymaniye Kütüphanesi Molla Murad Bölümü, Numara 1829'da bulunan İbn Kemal'e ait *Akâid* adlı eserin içinde v. 154a; Kefevî, *Ketâib*, v. 105b.

⁸⁵ en-Nesefî, *Tabsıra*, I, 358; el-Leknevî, *el-Fevâid*, s. 65.

⁸⁶ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, Leiden: E. J. Brill, 1967, I, 606.

⁸⁷ er-Rüstüfağnî, *el-Es'ile*, v.154.

⁸⁸ es-Sem'ani, *el-Ensâb*, II, 243; Kefevî, *Ketâib*, v.105b.

gibi meşhur bir eser yazmış olan Hakîm es-Semerkandî, Semerkandlılar tarafından sevilip sayılan bir âlim idi.⁸⁹

3.6.3. Ebû Muhammed Abdülkerîm b. Mûsâ b. İsâ el-Pezdevî

Ebû Muhammed Abdülkerim el-Pezdevî (ö. 390/1000), Sadrû'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdülkerîm el-Pezdevî ile Fahrü'l-İslâm Ebü'l-Usr Ali Muhammed el-Pezdevî'nin babalarının dedesi olup Maturîdî'den fıkıh ve kelâm okumuştur.⁹⁰

3.6.4. Ebû Ahmed el-İyâzî

Ebû Ahmed el-İyâzî (IV/X. asrın başları), Maturîdî'nin hocalarından Ebû Nasr el-İyâzî'nin oğludur. Semerkand'da bulunan "Dârü'l-Cüzcânîyye" adlı eğitim merkezinde Mâtürîdî'den fıkıh, kelâm ve mezhepler konusunda ders almıştır.⁹¹

3.7. Vefatı

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin 324 (935) yılında vefat eden Ebü'l-Hasani'l-Eş'arî'den üç beş sene sonra vefat ettiğini söylüyor,⁹² fakat kesin bir tarih vermiyor. Diğer biyografi yazarları ise onun 333 (944) tarihinde Semerkand'da vefat ettiği konusunda genel bir kanaate sahiptirler.⁹³ 235/846–240/851'li yıllarda doğduğuna dair olan kanaatimize dayanarak ve

⁸⁹ en-Nesefî, *Tabsıra*, I, 360.

⁹⁰ Ebü'l-Yüsr Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, (çev. Şerafeddin Gölcük), İstanbul: Kayıhan Yayınları 1994, s. 3; en-Nesefî, *el-Kand*, s. 311; el-Kefevî, *Ketâib*, v.105b.

⁹¹ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümel*, v.161b, 162a.

⁹² en-Nesefî, *Tabsıra*, I, 360.

⁹³ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr fi memâlikü'l-emsâr* (Süleymaniye Ktp. Laleli, nu: 2037'den tıpkıbasım Fuad Sezgin), Frankfurt 1988, VI/45, 46; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, (nşr. İbrahim Salih), Beyrut: 1992, s. 59.

333 (944) tarihinde vefat ettiğine göre İmâm Mâtürîdî'nin yaklaşık 100 sene yaşadığını söyleyebiliriz.

4. Mâtürîdî'nin Eserleri

Kaynaklarda İmâm Mâtürîdî'ye, Kur'ân-ı Kerîm, tefsir, kelâm, mezhepler tarihi, usûl-ü fıkıh ve fıkıh alanlarında pek çok eser nispet edilmektedir. Bununla birlikte, bu eserlerin bir kısmın ona nispeti kesindir. Diğer bir kısmının ise ona nispeti şüphelidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İmâm Mâtürîdî'ye âidiyeti kesin olan on dört eser bulunmaktadır. Ancak bunlardan *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* dışındaki eserler istilâ, göç ve benzeri sebeplerden dolayı günümüze kadar gelememiştir.⁹⁴

4.1. Günümüze Ulaşan Eserleri

4.1.1. Kitâbü't-Tevhîd

Kitâbü't-Tevhîd, Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan iki eserinden biridir. Onun bu eseri ilk devirlerden beri meşhur olmuş ve hep aynı şekilde isimlendirilmiştir. *Kitâbü't-Tevhîd*'in tamamının Mâtürîdî'ye âidiyeti kesindir.⁹⁵ Bu önemli eserin günümüzde bilinen tek yazma nüshası Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, nr. Add, 3651'de kayıtlıdır. Eserin aslı Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından tahkik edildi ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Ankara'da 2003 yılında neşredildi.⁹⁶ Bekir Topaloğlu'nun yaptığı Türkçe tercümesi ise *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi* adıyla 2002 yılında İSAM tarafından İstanbul'da yayımlandı. *Kitâbü't-Tevhîd*,

⁹⁴ Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr Maturîdî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (haz. Sönmez Kutlu), Ankara: Otto Yayınları 2016, s. 450.

⁹⁵ M. Sait Özervarlı, "The Authenticity of the Manuscript of Mâtürîdî's Kitâb al-Tawhid: A Re-examination", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, I/1 (1997), s. 19-29.

⁹⁶ Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2003.

İmâm Mâtürîdî'nin bilgi felsefesi, Allahu Teâla'nın varlığı ve birliği, peygamberlik ve ahiret ahvâli gibi kelâmî görüşleri ile mezhep anlayışını aklî ve naklî deliller ile detaylı bir şekilde anlattığı çok önemli bir eserdir.⁹⁷ Bu kitapta ayrıca başta Mutezile olmak üzere birçok İslâm mezhebinin yanı sıra bazı dinler, dinî akımlar ve felsefî görüşler hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır.

4.1.2. Te'vîlâtü'l-Kur'ân

Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* olarak meşhur olan bu eserin asıl adı, tespitlerimize göre *Kitâbü't-Te'vîlât*'tır. Bu eseri şerh eden Alâüddin es-Semerkindî'nin şu sözleri bunu desteklemektedir: “eş-Şeyh el-İmâm âlemü'l-hüdâ Ebî Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî (r.a.)'a nispet edilen *Kitâbü't-Te'vîlât*, çok yüce ve çok faydalı bir kitaptır.

Mâtürîdî, tefsir ve tevil ayırımına giderek, tefsiri, Allah'ın murâd ettiği mânâyı kesin olarak bilmek; tevili de, Allah'ın muradının ne olduğu konusunda kesin hüküm vermeksizin muhtemel manalardan birini tercih etmek şeklinde tanımlamış ve bundan dolayı bu kitabını, tefsir olarak değil, *Te'vîlât* olarak isimlendirmiştir.”⁹⁸ Kezâ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin *Usûli'd-Dîn* adlı eserinde geçen şu ifade de, bunun doğruluğunu göstermektedir: “Ebû Mansûr, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in reislerindendi... Bizim ceddimiz ashabımızın kitapları ile Şeyh İmâm Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Kitâbü't-Te'vîlât*'ının manalarını iyi öğrenmişlerdi.”⁹⁹

İmâm Mâtürîdî'nin tefsirinin tamamı, ilk defa 2004 yılında Beyrut'ta *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* adıyla Fâtıma Yusuf el-Hiyemî ta-

⁹⁷ Sönmez Kutlu, “*Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî*”, *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (haz. Sönmez Kutlu), Ankara: Otto Yayınları 2016, s. 29.

⁹⁸ Alâüddin Semerkandî, *Şerhu Kitâbi't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp. Medine Bölümü, Nu:179, v.1b, 2a.

⁹⁹ Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 3.

rafından 5 cilt olarak neşredildi. Eser, bundan sonra Bekir Topaloğlu'nun ilmî kontrolünde Ahmet Vanlıoğlu, Mehmet Boynukalın, Ertuğrul Boynukalın, Hatice Boynukalın, Halil İbrahim Kaçar, Murat Sülün, Ali Haydar Ulusoy, Mustafa Yavuz, Murteza Bedir, Muhammed Masum Vanlıoğlu ve Abdullah Başak tarafından tahkik edilerek *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ismi ile 17 cilt olarak İstanbul'da 2005-2010 yılları arasında yayımlandı.¹⁰⁰ Ayrıca söz konusu eser, Bekir Topaloğlu ve merhumun vefatından sonra da Yusuf Şevki Yavuz'un editörlüğünde Türkçeye çevrilmiş ve Ensar Neşriyat tarafından yayımlanmıştır.

Mâtürîdî'nin tefsiri Türkiye'de *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*; yurt dışında ise *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* adı altında neşredildi.¹⁰¹ Ancak isimleri farklı olsa da bunların ikisi de aynı tefsirdir. Tespitlerimize göre bu tefsirin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* olarak isimlendirilmesi, Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tabsiratü'l-Edille* adlı kitabındaki şu bilgilerden kaynaklanmaktadır: "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Kur'ân'ın tevilleri konusundaki tasnifi, eşsiz bir kitaptır."¹⁰² Eserin *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* olarak isimlendirilmesi ise muhtemelen Mâtürîdî'nin *Ehl-i Sünnet'in İmâmı* olarak görülmesinden dolayı, *Ehl-i Sünnet'in İmâmı Mâtürîdî'nin Te'vîlât* adlı kitabı anlamında kullanmıştır. Zira söz konusu eseri, Kâtip Çelebi *Keşfü'z-Zünûn'un* bir yerinde, "*Te'vîlâtü'l-Mâtürîdiyyeti fî beyân-i usûli Ehli's-Sünne ve usûli't-tevhîd*"¹⁰³ şeklinde; diğer bir yerinde ise, "*Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*"¹⁰⁴ şeklinde vermektedir.

Kitâbü't-Te'vîlât, Kur'ân'ın başından sonuna kadar bütün âyetlerin sıra ile ele alınarak gerekli yerlerde konu ile ilgili diğer âyetlere yer verildikten sonra aklî değerlendirmelerle birlikte

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (İlmi Kontrol: Bekir Topaloğlu), I-XVII, İstanbul: Mizan Yayınevi 2005-2011.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, (nşr. Fâtıma Yusuf el-Hiyemî), I-V, Beyrut: Müessesetü'r-risâle 1425/2004.

¹⁰² Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, I, 359.

¹⁰³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, İstanbul: 1971, I, 336.

¹⁰⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 335.

Kur'ân'ı bütünlüğü içerisinde yorumlayan ilk dirâyet tefsiridir. Eserde lâfzî mananın yanı sıra olaylar ve hayatın gerçekleri göz önünde bulundurularak tefekküre ve sistematîğe büyük önem verilmiştir. Bu açıdan bu eser, klasik tefsirlerden ayrılmaktadır.¹⁰⁵

Meselâ Mâtürîdî, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “şefâat” ve “tayyibât” gibi kavramlara çok önemli ve oldukça ilginç yorumlar getirmektedir. Nitekim o, helâl ile “tayyibât” kelimelerinin aynı anlama gelmesini muhtemel görmekte birlikte,¹⁰⁶ “tayyibât” kelimesi hakkında çok kıymetli açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre bu kelime, nârin, hoş, leziz ve sağlıklı olan her türlü yiyecek anlamına geldiği gibi¹⁰⁷ Allah'ın topraktan çıkarttığı en güzel en lezzetli ve en yumuşak / en hafif yiyecekler anlamına gelmektedir.¹⁰⁸ Ayrıca Mâtürîdî, yiyecekleri helâl ve helâl olmayanlar; temiz ve temiz olmayanlar olmak üzere iki ayrı taksime tabi tutmaktadır. Ona göre Allah, helâlinden ve temiz olan yiyeceklerden (tayyibâtan) yenilmesini emretmiştir.¹⁰⁹

İmâm Mâtürîdî'nin “tayyibât” kavramının manasını şu altı maddede topladığı görülmektedir:

1. İçerisinde haram bulunandan değil, helâl olan gıdalardan yiyiniz demektir.¹¹⁰
2. İnsan tabiatının temiz gördüğü tabî / doğal / organik şeylerden yiyiniz demektir.¹¹¹

¹⁰⁵ Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, s. 74 vd.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 292; VIII, 153; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi 4*, s. 302.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 153.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 85.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 309; krş. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi 1*, s. 338.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 292; krş. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi 4*, s. 302.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 292; krş. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi 4*, s. 302.

3. En temizinden, en güzelinden en iyisinden en faydalısından yiyiniz demektir.¹¹²

4. İnsanın hoşlandığı ve lezzet aldığı faydalı yiyecekleri (yani vücuda faydalı olan ve hasta etmeyen yiyeceklerden) yiyiniz demektir. Diğer bir ifadeyle size zarar veren ve hastalık yapan yiyeceklerden yemeyin; İçerisinde sağlığa zararlı maddeler bulunmayan gıdalardan yiyiniz demektir.¹¹³

5. İnsan tabiatına en uygun ve en lezzetli olan şeyleri yiyip içmek demektir. Nitekim Mâtürîdî'ye göre "Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan nimetlerin helâl ve temiz olanlarından yiyin..."¹¹⁴ Mealindeki âyette geçen "Tayyiben" kavramıyla sadece helâl olanlar değil, insanın yemekten içmekten hoşlandığı şeyler kastedilmektedir. Çünkü insan, helâl olan her şeyi yemekten içmekten (aynı ölçüde) keyif almaz / lezzet duymaz. İnsan ancak kendisine daha lezzetli gelen ve vücuduna daha uyumlu olan yiyecek ve içeceklerden hoşlanır. Mâtürîdî'ye göre helâl olan yiyecek ve içecekler arasında insanın hoşuna gidecekler bulunduğu gibi hoşuna gitmeyecekler de vardır. Bu yüzden Allah, imkânı olan insanlara hoşlarına gidecek yiyecek ve içeceklerden yiyip içilmesini emretmiştir. Çünkü insanın helâl ve hoşuna gittiği yiyecekleri yemesiyle iç huzuru artar. Bu durumda insanın içinde böylesine güzel nimetleri verene şükretme ve saygı duyma isteği de artar.¹¹⁵ O halde Mâtürîdî'ye göre helâl yiyeceklerden olmak şartıyla insanın vücuduna en uyumlu, en faydalı olan şeyleri yiyip, içmesi gerekir. Yine ona göre bu Allah'ın bir emridir. Bunlardan dolayı kannatimize göre "yiyecekleri kıvamında pişirip yiyiniz; meyve ve sebzeleri ise olgunundan seçip yiyiniz" sonucunu çıkarmak da mümkündür.

¹¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 219; krş. VIII, 327.

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 134; krş. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi 1*, s. 161.

¹¹⁴ el-Bakara 2/168.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 306; krş. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi 1*, s. 334.

6. Vücudun ihtiyacı ne kadarsa ve neye ihtiyaç duyuyorsa, onlardan o kadar yiyiniz, içiniz demektir.

Nitekim İmâm Mâtürîdî, Bakara Sûresi'nin 57. âyetinde geçen "Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyiniz"¹¹⁶ ifadesini iki şekilde yorumlamaktadır. Bunlardan biri, ihtiyaçtan fazla olan şeylerin onlara helâl kılınmadığıdır. Bu sebeple Hz. Allah, onlara sadece ihtiyaçları olan şeyleri ihtiyaç duydukları kadar yemelerine izin vermiş ve bunu da "tayyibât" diye isimlendirmiştir.¹¹⁷ Mâtürîdî'nin buradaki açıklamalarından şu iki sonucu çıkartmak mümkündür:

a. Vücut hangi tür yiyeceklere ihtiyaç duyuyorsa Cenâb-ı Allah onların yenilmesini emretmektedir. Diğer bir ifadeyle Hz. Allah vücudun ihtiyaç duymadığı şeylerin yenilmesini yasaklamaktadır. Bu da, vücuda hangi tür yiyecekler yararlı ise onları yiyiniz demektir.

b. Cenâb-ı Allah, vücudumuzun ihtiyacı ne ise o kadar yememizi emretmektedir. O halde, ihtiyaçtan fazlasını yemek doğru değildir.

Mâtürîdî, bu bilgileri verdiği yerde beslenme konusunda yukarıdaki kurallara uymayanların kendilerine zulmettiklerini belirtmektedir. Ona göre zülüm, bir şeyi yerli yerinde kullanmamaktır. Buna göre yemek yemede ölçüyü kaçıranlar kendilerine zulmetmiş, haksızlık yapmış olmaktadır. Nitekim Furkân sûresinin 67. âyetinde "isrâf etmeyin! Çünkü Allah isrâf edenleri sevmez", buyrulmaktadır. Mâtürîdî'ye göre isrâfın kelime manası, tayin edilen sınırı aşmak demektir. Ayrıca israf, hiç kimsenin yararlanamadığı şey anlamına da gelir.¹¹⁸ Israf ile ilgili bu âyet-i kerime, "Doyduktan sonra yemek, haramdır" sözününe delil olan naslardan birini teşkil etmektedir. Ayrıca yeme-içme ile ilgili bu açıklamalar, İmâm

¹¹⁶ el-Bakara, 2/57.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 134; krş. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi* 1, s. 161.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi* 5, s. 251, 252.

Mâtürîdî'nin sağlıklı beslenmeyle ilgili görüşlerini de yansıtmaya açısından önem arz etmektedir.

İmâm Mâtürîdî'nin şefâat konusunda da tatmin edici önemli açıklamaları bulunmaktadır. Nitekim ona göre şefâat, birinin bağışlanması için Allah'a dua etmek anlamına geldiği gibi herhangi bir kimseye hayır dua etmek; herkese iyilik yapmak ve iyiliği emretmek; bir Müslümanın ihtiyacını veya sıkıntısını gidermek gibi anlamlara da gelir.¹¹⁹ Ona göre Cenâbı Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e İbrahim (a.s.) ve Nûh'a (a.s.) hem kendileri için hem de ümmetlerinin bağışlanması için dua/istiğfar etmelerini emretmiştir. Rasûlullah'ın (s.a.v.) ve diğer peygamberlerin müminlerin bağışlanmaları için istiğfar etmesi, onların şefâat etmesi demektir.¹²⁰ Nitekim Mâtürîdî'ye göre Nisâ Sûresinin 64. âyetindeki "...Ey Peygamber! Sana gelen müminlerin bağışlanması için istiğfar et..." ifadesi, "Müminlere şefâatçi ol" demektir.¹²¹ Ayrıca şefâat, peygamberlerin yanı sıra diğer hayırlı kimselerin duasıyla müminlerin bazı kusur ve günahlarının Allah tarafından bağışlanması anlamına da gelir.¹²² Yine ona göre "Rabbimiz, rasûllerine vaat ettiğin şeyi bize ver, kıyâmet günü bizi mahzun eyleme! Sen vaadinden dönmezsün."¹²³ âyetinde geçen "Rasûllerine vaat ettiğin şeyi bize ver" demek, onların istiğfar etmesiyle yani o peygamberlerin şefâatleri vesilesiyle bizi bağışla demektir.¹²⁴

Öte taraftan Mâtürîdî'ye göre müteşâbihâtın manası tam olarak bilinmemekle birlikte, Ehl-i ilim ve marifet tarafından bazı manaları bilinebilir.¹²⁵ O halde bu tür âyetlere kesin bir anlam vermemekle birlikte, muhkem olan âyetlerin ışığında yorumlanabilir.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III, 359, 360.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III, 311, II, 517.

¹²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III, 311.

¹²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III, 360.

¹²³ Âli İmrân 3/194.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 517; III, 311; Mâtürîdî'nin şefâat ile ilgili görüşleri için bkz. Ahmet Ak, *Hanefî-Mâtürîdî Âlimlerine Göre Şefâat Kitabı*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2017, s. 1-143.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 246-247.

Hatta yorumlanmalıdır. Zira İslâm'ın özüne aykırı anlam verilmesinin önüne geçip, en güzel manayı vermek, ancak âlimlerin teviliyle mümkün olur. Üstelik Mâtürîdî'ye göre, Kur'ân'da müteşâbih âyetlerin bulunması iki bakımdan faydalıdır:¹²⁶ Ona göre bu tür âyetler, ya insanları meraklandırarak onları düşünmeye ve araştırmaya teşvik etmek için, ya da bilenlerin bilmeyenlerden üstün olduğunun anlaşılması için gönderilmiştir.

4.2. Günümüze Ulaşamayan Eserleri

Kaynaklarda yukarıdakilerden başka İmâm Mâtürîdî'ye âidiyeti kesin olmakla birlikte henüz günümüze ulaşamayan 12 adet eserden de bahsedilmektedir. Bu eserler günümüze ulaşmadığı için biz burada sadece onların isimlerini zikredeceğiz:¹²⁷

1. *Kitâbu'l-Makâlât*
2. *Kitâbü'l-Cedel fi Usûli'l-Fıkh*
3. *Kitâbü Reddi Evâili'l-Edille li'l-Ka'bi*
4. *Kitâbü Reddi Tehzibi'l-Cedel li'l-Ka'bi*
5. *Kitâbü Beyâni Vehmi'l-Mutezile*
6. *Kitâbü fi'r-Red 'Ale'l-Karâmita (fi'l-Usûl)*
7. *Kitâbü fi'r-Red 'Ale'l-Karâmita (fi'l-Füru')*
8. *Meâhizü (Me'hazü)'ş-Şerâi' fi-Usûli'l-Fıkh*¹²⁸
9. *Reddü Vâidü'l Füssâk li'l-Ka'bi*
10. *Reddü Kitâbi'l-İmâme li-Ba'di'r-Revâfiz*
11. *Reddü'l-Usûli'l-Hamse li-Ebi Ömer el-Bâhili*¹²⁹
12. *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*¹³⁰

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1, 248; *Kitâbü't-Tevhid*, s. 114, 115.

¹²⁷ Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, I, 52, 162, 359, 405, II, 829; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 19-24, 69-71.

¹²⁸ Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, I, 146, II, 784; Alâuddin es-Semerkindî, *Mîzânü'l-usûl*, s. 70, 659, 660, 699, 746.

¹²⁹ İbnü'n Nedîm, *el-Fihrist*, s. 219.

¹³⁰ Kâsânî, *Bedâi'us-senâi fi tertîbi'ş-şerâi'*, Beyrut: 1982, VII, 47.

4.3. Nispeti Şüpheli Olan Eserleri

Mâtürîdî'ye yukarıdaki eserlerden başka 8 tane kitap nispet edilmiştir. Ancak konunun uzmanları bu kitapların Mâtürîdî'ye ait olmadığı görüşünde birleşmektedirler.¹³¹ Bizim de kanaatimiz bu yöndedir.

1. *Kitâbü't-Tevhîd (Risâle fi't-tevhid)*.¹³² Bu eser, Mâtürîdî'nin şu an elimizde baskısı mevcut olan *Kitâbü't-Tevhîd*'inden farklı küçük bir risaledir.

2. *Şerhu'l-Fıkhı'l-ekber*

3. *Kitâbü'l-Usûl/usûlu'd-din*

4. *Vesâyâ ve Münâcât*

5. *Pendnâme-i Mâtürîdî*

6. *Fevâid*

7. *Kitâbü't-Tefsîri'l-esmâ ve-s-sıfat*

8. *Usûlü'l-îmân ve risâle fi-beyâni gurûhi ehli'd-dalâl ve makâletihim*

5. Mâtürîdî'nin Şahsiyeti

5.1. İlmî Şahsiyeti

Mâtürîdî'nin ilmî şahsiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için kullandığı yöntem üzerinde de durmak gerekir. İmâm Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin rey metodunu kullanmıştır. Onun metodu sağlam bir şekilde nass-akıl dengesi üzerine kurulmuştur.¹³³ Mâtürîdî, kendi görüşlerini açıklarken ve muhalif görüşleri reddederken ikna metodunu kullanmaktadır. O, muhataplarını ikna edebilmek için akla ve ilme büyük önem vermiş; bir taraftan naklî deliller diğer taraftan akıl ve nazar/istidlal yoluyla semantik, sosyolojik ve tarihî deliller kullanarak görüşlerini ortaya koymuş ve karşı fikirleri çürütmeye çalışmıştır. O böylece, bir taraftan Müslümanlar arasında

¹³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tecümesi*, s. XXXI-XXXIV.

¹³² Yusuf Ziya Yörükân, *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam- Azam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Mansûr-i Mâtürîdî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 2001, s. 245, 249-256.

¹³³ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 70.

ortaya çıkan farklı görüşleri, diğer taraftan diğer din ve düşünce mensuplarınca ileri sürülen âlemin kıdemi, yaratıcısı ve benzeri konulardaki görüşleri, aklî ve naklî deliller çerçevesinde ele alarak onlara cevap vermiştir. Ancak muhataplarını her zaman aklî ve mantıkî delillerle ikna etmeye çalışırken, onlara karşı kaba kuvvet ve şiddet kullanmayı hiçbir zaman tercih ve tavsiye etmemiştir.

Mâtürîdî'ye göre akıl ile vahiy kesinlikle çatışmaz. Bununla birlikte, ahiret ahvâli gibi gaybî/metafizik konuların akılla bilinmesi mümkün değildir.¹³⁴ Bu tür konular ancak vahiyyle bilinir.¹³⁵ Çünkü insanın zihni bunları idrak edecek seviyede değildir. Onun için insanın akli bu gibi durumlarda aciz kalmakta ve şaşırılmaktadır. Bu durumda, insanın imdadına vahiy yetişmektedir. Diğer taraftan, insan aklını kullanarak erdeme ve ilerlemeye ulaşması mümkün olmakla birlikte, aklın çeşitli sebeplerle zaafa uğramasından dolayı, insanın Allah'a ve diğer insanlara karşı görevini tam olarak yapması zorlaşmaktadır. Bu sebeple Mâtürîdî, nakli (vahiy) esas alarak ona, son derece bağlı kalmakla birlikte, Kur'ân'ı doğru anlayabilmek için, akli kullanmaya çok önem vermiş ve her hangi bir konuda en doğru karara varabilmenin, ancak düşünme ve akıl yürütmeye mümkün olacağını savunmuştur. Ona göre, renklerin karışması durumunda, sağlam bir göze, seslerin karışması durumunda, sağlam bir kulağa başvurulduğu gibi, birbirine karışan görüşlerin doğruluğunu bulmak için de düşünmeye ve akıl yürütmeye ihtiyaç vardır.¹³⁶ Bu nedenle o, nasları yorumlarken onların sadece lafzına değil, aynı zamanda onlarla ne kastedildiğine büyük önem vermiştir. Mâtürîdî, naklin yanı sıra akla ve ilme/istidlale çok önem verdiği için de, *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserine bilgi felsefesiyle başlamıştır.¹³⁷

Mâtürîdî, diğer birçok âlimden farklı olarak, âyet ve hadislerle birlikte, toplumda nesilden nesile aktarılan bilgileri ve örfü de naklî delil olarak görmektedir. Mâtürîdî, naklî delil olarak önce,

¹³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 441.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 115.

¹³⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 17.

¹³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 3-21.

Kur'ân âyetlerini, sonra hadisleri ve daha sonra ise nesilden nesile aktarılan bilgileri delil olarak getirmektedir. Meselâ o, iman ve İslâm'ın aynı anlama gelişinin, Kur'ân ile sabit olduğunu söylemekte ve buna şu âyeti delil getirmektedir: "Bunun üzerine, orada (suçlu bulunan milletin arasında) bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada, Müslüman olan sadece bir tek ev halkı bulduk.¹³⁸" Mâtürîdî'ye göre, bu âyette, Allah'ın aynı kimselerden hem müminler hem de Müslümanlar olarak bahsetmesi, iman ile İslâm'ın aynı anlama geldiğini açıkça göstermektedir. Yine, Allah Kur'ân'da, ebedî kurtuluş müjdesini bazen iman kavramına bazen da İslâm kavramına bağlı olarak vermektedir.¹³⁹

Mâtürîdî, hadisleri de naklî delil olarak görmektedir. Ona göre, Hz. Peygamberden nakledilen, "Cennete sadece mümin olan girer¹⁴⁰" sözünün, diğer bir rivâyette, "Cennete sadece Müslüman olan girer" diye nakledilmesi, İslâm ile imanın aynı olduğunu gösteren bir delildir.¹⁴¹ İmâm Mâtürîdî'ye göre aklî delil, beş duyu vasıtasıyla ulaşılan bilgiler üzerinde düşünüp akıl yürütmekle elde edilir.¹⁴² Ayrıca ona göre beş duyunun yanı sıra semantik, lügat ilmi, sosyolojik vakalar, örf, adet ve gelenekler ve benzeri şeylerden elde edilen veriler üzerinde düşünüp akıl yürütmekle de elde edilir. Bu nedenle o, görüşlerini ispatlamak ve muhalif fikirleri çürütmek için her türlü istidlale başvurmuştur. Bu da onun akla ve düşünmeye ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, âyetleri tefsir ederken önce onların lügat anlamı üzerinde durup konuyla ilgili rivâyetlere yer vermektedir. Sonra âyetlerle ilgili kendi dönemindeki kanaat ve düşüncelere, çeşitli mezheplerin görüşlerine ve ehl-i te'vîl olarak isimlendirdiği âlimlerin çeşitli yorumlarına yer vermektedir. En sonunda

¹³⁸ ez-Zariyât, 51/35-36.

¹³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 637; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII; 195.

¹⁴⁰ Buhârî, "Cihad" 182, "Rikak" 45; Müslim, "İman" 178, 377-378; İbn Mâce, "Zühd" 34.

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 637.

¹⁴² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 614.

ise, ortaya konan iddia ve delilleri analiz ederek, onların kritiğini yapıp, îtikâdî ve fikhî değerlendirmelerde bulunmaktadır. Mâtürîdî'nin tefsirinde geçen ifadeler arasında uyum ve sadelik vardır. Ayrıca eserde âyetin âyetle tefsirine önem verilmiştir¹⁴³.

İmâm Mâtürîdî, insanları ikna etmek için âyet ve hadislerin yanı sıra tarihî ve sosyal gerçekleri de delil olarak kullanmaktadır. Ona göre, bütün toplumlar tek bir ilaha inanma konusunda ittifak etmiştir.¹⁴⁴ Allah'tan başka hiçbir varlığın ilahlık iddiasında bulunarak ilahlığına delalet edecek bir delil ortaya koyduğu duyulmamıştır. Oysa peygamberlerin mucizeleri düzenli bir şekilde meydana gelmiştir.¹⁴⁵ İşte bütün bunlar, Allah'ın birliğine işaret eden birer delildir. Görüldüğü gibi İmâm Mâtürîdî, nasların yanı sıra tarihî ve sosyolojik gerçekleri de delil getirmiştir. Bu durum onun, hem inananları hem de inanmayanları muhatap aldığına bir işaret kabul edilebilir. Yine onun, inananları daha çok Allah'ın kelâmıyla, inanmayanları ise akli delillerin yanı sıra tarihî ve sosyolojik gerçeklerle ikna etmeyi düşünmüştür.

İmâm Mâtürîdî, Allah'ın varlığı ve birliğini akli ve nakli yollarla ortaya koyarken de akla ve düşünmeye çok önem vermiştir. Bu konuda akli ve nakli deliller getirmiştir. Diğer bir ifade ile o, Allah'ın birliğini aklen ispat ederken ilgili âyetler ışığında temanu ve nizam delillerini kullanmaktadır. Nitekim ona göre her nesnede fayda ve zarar gibi birbirine tamamen zıt olan bu iki özelliğin, bir arada yaratılması ve onların ahenklerini korumaları, **Allah'ın tevhîd ve azametinin en büyük (akli) delilidir**¹⁴⁶. Bu ifade, İmâm Mâtürîdî'nin akla ne kadar büyük önem verdiğini açıkça göstermektedir.

İmâm Mâtürîdî'ye göre akıl, Allah'ın insana verdiği en büyük nimetlerdendir. Allah (c.c.), insanları iyiyi kötüden ayırmasını bilen temyiz ehli kılmış, akli idraklerine kötü davranışı çirkin, iyi

¹⁴³ Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, s. 77 vd.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 37.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 38.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 169, 170.

davranışı da güzel göstermiş, yine onların zihni kapasitelerine çirkinini, güzele tercih etmeyi, kabul edilmez bir davranış olarak yerleştirmiştir. Hatta Mâtürîdî'ye göre akıl, ilk anda çirkin görünen bazı şeylerin sonuçlarının iyi olacağını da anlar; yine, başlangıçta insana iyi görünen bazı şeylerin, sonuçta zararlı olacağını da bilir.¹⁴⁷

Bu sebeple Mâtürîdî, akla ve akılı kullanmaya büyük önem verir. Fakat ona göre hem akıl hem de akılı kullanan insanın kapasitesi sınırlıdır. Ve aynı zamanda akıl, kapasitesi sınırlı olan duyu organlarının vereceği verilere muhtaçtır. Ayrıca, bencillik, inat ve ihtiras gibi tefekkürü zayıflatan şeyler, insanın duyu organlarını ve aklını sağlıklı bir şekilde kullanmasını engeller. Bununla birlikte hiçbir insan sadece akılı ile her şeyi tam olarak bilmeye ve kavramaya muktedir değildir. Zira İmâm Mâtürîdî'ye göre her insan zor bir işle karşılaşınca, düşüncelerinden yararlanmak amacıyla başkalarına danışmak ister. Ayrıca insanlar, kitap okuyarak, âlimleri dinleyerek vb. yollarla elde ettikleri birikimlerden istifade etmektedirler. Bütün bunlar, insanın kendi aklını yeterli bulmayıp, başkalarından yardım almaya muhtaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca kederler, yoğun işler ve hayatta karşılaşılan pek çok sıkıntı, insanın aklını meşgul ederek, onun her zaman sağlıklı düşünmesine engel olmaktadır.¹⁴⁸ Kezâ nefsânî arzular, çok kazanma hırsı ve zevklerin çokluğu da sağlıklı düşünmeye mani olmaktadır.¹⁴⁹ Çünkü “nefsin yapısında kurtuluş umduğu yerde kişiyi helâke götürecektir ve fayda beklediği yerde ona zarar getirecek bir bilgisizlik ve hoyratlık vardır.”¹⁵⁰

İmâm Mâtürîdî, aklın ve duyu organların yeteneğinin ve gücünün sınırlı olduğu için Allah'ın zâtı ve sıfatları, ahiret ahvali ve *hurûfu mukattaa* gibi konuları insanın tam olarak anlayıp kavrayabilmesini imkânsız görmektedir. Ona göre, bunlar ancak, Allah'ın

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 352.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 280.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 280; *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 228.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 224; *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 275.

bize bildirdiği kadarıyla bilinebilir. Bu sebeple o, ahiretle ilgili/metafizik konularda insanın acziyetini anlayarak, onları tamamen idrak etmeye çabalamasını yanlış bulur ve insanın sınırlı bir varlık olduğunun farkına varmasını, gücü ve kudreti hudutsuz olan Allah'ın yardımına muhtaç olduğunun akıldan çıkarılmamasına vurgu yapar. Bu yüzden ona göre aklın yanı sıra, iyi niyetli, doğru sözlü bir peygambere başvurmak aklî bir ihtiyaçtır.¹⁵¹ Bundan dolayı Allah, insana akıl vermekle kalmamış, aynı zamanda onu, gönderdiği peygamberlerle korumuş, destelemiştir. Çünkü insanın sadece aklı ile her şeyi anlaması, kavraması mümkün değildir. Onun için vahye ve peygambere de ihtiyaç vardır.¹⁵²

İmâm Mâtürîdî'ye göre insanoğlu düşünerek ve aklını kullanarak hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığını bilir ve her şeyin bir yaparı yaratıcı olduğunu anlar. Fakat yaratıcısının kendisine verdiği nimetlere nasıl teşekkür edeceğini aklı ile bilmesi mümkün değildir. Bu sebeple İmâm Mâtürîdî'ye göre Hz. Allah insana verdiği aklı, gönderdiği peygamberlerle koruyup destelemiştir.

Ebü'l-Muîn en-Neseî, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin herkesin sahip olmadığı bir takım inceliklere ve derinliğe sahip olduğunu; muhatabının görüşlerini susturacak tartışma metotlarını bildiğini, her konuda gönülleri tatmin edecek deliller getirdiğini, Allah'ın yardımıyla irşadın inceliklerine ve mevhibe-i ilâhiyeye mahzar olduğunu belirtmektedir. Yine o, çoğu kimsenin sahip olmadığı dînî ve hikmet ilimlerini şahsında topladığı için, hocası eş-Şeyh Ebû Nasr el-İyâzî'nin, eş-Şeyh Ebû Mansûr gelmedikçe derse başlamadığını ve onu her görüşünde, ona hayran hayran bakarak "Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer" diyerek övdüğünü nakletmektedir. Yine o, Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemin ve daha sonraki dönemlerin, ileri gelen âlimlerince de takdir edildiğini belirtmekte ve bu konuda şu ifadelerle yer vermektedir:

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 277.

¹⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 284.

“Mâtürîdî, ileri gelen imâmlardan ve dinin doğru anlaşılmasını sağlayan ender kimselerden birisidir. O, Kur’ân tefsirinde, dini konudaki sorunlara en güzel çözümler üretmiş ve dini hurafelerden arındırmıştır.”¹⁵³ Yukarıdaki açıklamalardan Mâtürîdî’nin, iyi bir metodolojiye, sağlam bir hâfızaya ve iyi bir muhâkeme gücüne sahip olduğu gibi, İslâm’ı iyi bildiği ve bildikleriyle amel ederek örnek bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca dini konuları ele alırken onlarla ilgili değişik görüşlere yer vermesi ve onları eleştiriye tabi tutması, onun dönemin farklı mezhep ve anlayışlarını çok iyi bilen bir araştırmacı olduğuna işaret etmektedir. Yine, *Tevîlât* adlı eserinde hemen her konuyu açıklarken ilgili diğer âyetlere de yer vermesi, onun Kur’ân’a hâkim olduğu gibi meselelere bütüncül baktığını göstermektedir. Buradan hareketle onun büyük ihtimalle Kur’ân hâfızı olduğu söylenebilir.

Mâtürîdî’nin, Semerkand’da Ebû Hanîfe çizgisinde eğitim veren “Dâru’l-Cüzcânîyye” adındaki bir merkezde eğitim gördüğü bilinmektedir.¹⁵⁴ Ancak, onun, ilim öğrenmek için Semerkand dışına çıkıp çıkmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, o dönemde Nişabur, Rey ve Belh şehirlerinin, Semerkand üzerindeki etkisine ve Mâtürîdî’nin bazı hocalarının bu bölgelerden olmalarına bakılırsa, onların Semerkand’a geldikleri veya Mâtürîdî’nin oralara gittiği söylenebilir.¹⁵⁵

Mâtürîdî’nin eserleri incelendiğinde, onun, sadece hocalarından ve eserlerinden istifade etmekle yetinmeyip, dönemindeki diğer din ve mezheplere ait kaynakları da incelediği ve zaman zaman eserlerinde onlara atıfta bulunduğu görülecektir. İncelediği ve atıfta bulunduğu eserler arasında Aristo’nun *Mantık*¹⁵⁶ adlı eserinin de olması ve konuları sistematik bir şekilde işlemesi Mâtürîdî’nin mantık ve felsefe birikimine de sahip olduğuna işaret etmektedir. İmâm Mâtürîdî, aynı zamanda insanın çok büyük bir âlim de olsa hatasız

¹⁵³ en-Nesefî, *Tabsıra*, I, 359.

¹⁵⁴ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümel*, v.161b.

¹⁵⁵ Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî”, s. 7.

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 224, 226, 228.

olamayacağı görüşündedir. Nitekim tefsirinde yer yer “**ve billah’il ismeti**” hatalardan korunmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür, gibi ifadeler kullanmaktadır.¹⁵⁷ Bununla birlikte, Mâtürîdî’nin tefsir tevîl ayrımı, “Müfessirleri büyük bir sıkıntıdan kurtarmış ve onlara Kur’ân yorumunda rahat hareket edebilmenin fikrî ve itikâdî dayanağını sağlamıştır.”¹⁵⁸ Ayrıca müteşâbih âyet ve hadislerin tevîl edilmesine pek sıcak bakılmayan bir dönemde tefsirini, *Tevîlâtü’l-Kur’ân* şeklinde isimlendirmiş olması ve bunda başarılı olması Mâtürîdî’nin azim ve gayretini göstermektedir.

Hayatı boyunca ilimle meşgul olmuş ve vefat ettiğinde geride pek çok eser ve öğrenci bırakmış olan Mâtürîdî’nin yaşadığı dönemde takdir edilen büyük bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Uzun süre Semerkand kadılığı yapmış olan Hakîm es-Semerkandî’nin Semerkand’ın meşhur Câkerdîze Mezarlığı’na defnedilen İmâm Mâtürîdî’nin mezar taşına şu ibareyi yazdırması bu görüşü desteklemektedir.

“Bu, her şeyini ilme adayan ve ilmin yayılıp, gelişmesine harcayan, bu sebeple, eserleri övülen, ömrünün meyvelerini toplayan zatın kabridir.”¹⁵⁹

İmâm Mâtürîdî’ye göre, esaslar/aklî hükümler, vacip, mümkün ve mümkün olmak üzere üçtür. Âlemdeki bütün işler bu esaslara göre gerçekleşir. Mümkün, halden hale, elden ele değişen bir şeydir. Diğer bir ifade ile olması da olmaması da kendi elimizde / imkân dâhilinde olan davranışlarımızdır. İnsanların bir eğitim almadan neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmesi kolay değil, çok zordur. Peygamberler ise, her konuda mümkünün / davranışların / amellerin en iyisini belirlerler¹⁶⁰. Bu nedenle peygamberler, iyi anlayamayan

¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, I, 262; *Te’vilâtü’l Kur’ân Tercümesi* -I, s. 291.

¹⁵⁸ Kırca, “Mezhebî Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı”, s. 60.

¹⁵⁹ en-Nesefî, *Tabsıra*, I, 358.

¹⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 282; *Kitâbü’t-Tevhîd Tercümesi*, s. 229 vd.

şeyleri açıklığa kavuşturmak ve insanlara her şeyin en iyisini öğretmek ve akli desteklemek için gönderilmişlerdir.¹⁶¹ Bu sebeple İmâm Mâtürîdî, akla ve düşünmeye büyük önem vermekle birlikte, aklın, vahiyle desteklenmesini gerekli görmüştür. Aynı zamanda o, sağlam bir şekilde akıl ve nakil dengesini kurmayı başarmıştır. Mâtürîdî, dini anlama konusunda Ebû Hanîfe'nin "Tenzili inkâr söz konusu olmadıkça, tevilin inkârı küfrü gerektirmez" temel prensibinden hareketle İslâm'ın özüne aykırı olmamak şartı ile fûrûa ait meselelerde farklı görüşlerin olabileceğini savunmuştur. O, Ebû Hanîfe gibi meseleleri aklın ve naklin ışığında çözmeye çalışmıştır.

5.2. Menkıbevî Şahsiyeti

Kaynaklarda İmâm Mâtürîdî'nin menkıbeleri ile ilgili dört rivâyet bulunmaktadır. Sözkonusu rivâyetleri İmâm Mâtürîdî'nin içerisinde yaşadığı toplum üzerindeki tesirlerini daha iyi anlamamıza katkısı olur düşüncesiyle kısaca aşağıya almak istiyoruz.

Bu rivâyetlerden birinde Rüstüfağnî, *el-Fevâid* adlı eserinde İmâm Mâtürîdî'den naklen önemli bir anektod anlatır. Bu rivâyet, İmâm Mâtürîdî'nin dünya-âhiret dengesini kurduğuna bir örnek kabul edilebilir.¹⁶²

Şeyhü'l-İslâm Ebû Mansûr'a hasta olduğu bir gün bir tabak felûzec (Kral tatlısı) getirdiler. Yemesi için Mâtürîdî'nin önüne koydular. Bu sırada içeriye anlıyışsız bir adam girdi. Ve Mâtürîdî'ye "Yâ Hoca! Bu dünyada böyle kral yemeği yemek bize yakışır mı? Dedi. Bunun üzerine Mâtürîdî, ona "Ey Adam! Şüphesiz ki Allahu Teâla dünyadaki bu nimetleri vahşi hayvanlar yesin diye yaratmadı; müminler faydalansın diye yarattı." Dedi ve A'raf Suresi'nin 32 âyet-i kerîmesini okudu:

¹⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 275; *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 224.

¹⁶² Ebû'l-Hasan Ali b. Said er-Rüstüfağnî, *el-Fevâidü'r-Rüstüfağnî*, (Ahmed b. Musa el-Keşşî'ye ait *Mecmû'u'l-havâdîs ve'n-nevâzil* adlı eserin içinde), Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami Bölümü Nu: 547, v. 315a-315b.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

De ki: “Allah’ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?” De ki: “Bunlar, dünya hayatında mü’minler içindir. Kıyâmet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için âyetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz.”

Bu rivâyetlerden diğer biri de Ebû Hafs en-Neseffî’nin *Kitâbu’l-Kand fi-Târîhi Semerkand* adlı eserinin bir yazma nüshasında şöyle geçmektedir: “Şeyh Ebü’l-Mansûr el-Mâtürîdî kelâm ilmini, Şeyh Ebü’l-Kâsım Hakîm-i Semerkandî de hikmet ilmini Gâziler Ribât’ında okuttular. Şîîler, mezhep konusunda, bunların ikisiyle ilmî bir tartışmada bulundular ve Şîîler galip geldi. O zamanlar Semerkand’da Mutezile ve Kerrâmilerin ders okuttukları on yedi medrese bulunmaktaydı. Şeyh Ebü’l-Mansûr, Gâziler Ribât’ında Hazreti Hızır’ı gördü ve ondan yardım istedi. (Hızır a.s. Mâtürîdî’nin bu isteğini kabul ederek, ona hayır duada bulundu). Hızır (a.s.)’ın duasının bereketiyle Allahü Teâlâ, Mâtürîdî’ye hikmet ilmini nasip etti. Allah’ın yardımıyla Mâtürîdî Şîîleri yendi. Bunun üzerine Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebi güçlendi.”¹⁶³

Ebü’l-Hasan er-Rüstüfağnî’nin *Fevâid* adlı eserinde geçen bir rivâyette ise İmâm Mâtürîdî, duâsı gecikmeden kabul edilen yüce bir zat olarak anlatılmaktadır. Burada geçen rivâyete göre, Semerkand hükümdarının bir memuru, zor kullanarak Mâtürîdî’nin bir öğrencisinin evini işgal eder ve oraya yerleşir. Güç durumunda kalan öğrenci, durumu Mâtürîdî’ye şikâyet eder. Bunun üzerine Mâtürîdî, evin boşaltılması için sultana bir elçi gönderir. Fakat sultan, Mâtürîdî’nin bu isteğini geri çevirir. Bu durum karşısında, Mâtürîdî, anlaşıldığına göre sultana kızsız ve gücense de, ona karşı isyan etmemiş ve halkı kışkırtmamıştır. Hatta haksızlığa göz yuman sultana beddua bile etmemiştir. Bununla birlikte o, kendisini ve öğrencisini korumak mecburiyetinde hissetmeli ki, sadece evi işgal

¹⁶³ en-Neseffî, *el-Kand*, s. 50 (Barthold, *Turkestan v epoxu Mongolskogo Naşestviya*, s. 50).

eden kişiye bedduada bulunur. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra işgalci kişi hastalanır ve hatasını anlar ve derhal evi boşaltır.¹⁶⁴

Buhâralı Ebû Muhammed er-Riğdemûnî (IV./X. Asır)'nin *Ravdatü'l-Ulemâ* adlı eserinde ise şöyle bir rivâyet geçer: Bu rivâyete göre, hükümetle arası gâyet iyi olan Ebû Ahmed el-İyâzî, dönemin siyasilerine pek sıcak bakmayan hocası Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'yi, bir memurun evine ziyaret maksadıyla gitmeye ikna eder. Eve varılınca, Semerkand zenginlerinin adetleri üzere misafirlerle "ğâliye" adı verilen kokulu, siyah bir madde sürmek istenir. Fakat Mâtürîdî, söz konusu kokulu maddeyi kullanmak istemediğini belirtir ve bu isteği sert bir şekilde geri çevirir. Bu hadiseye rağmen, Mâtürîdî'nin izni olmaksızın atının kuyruğuna "ğâliye" sürerler. Mâtürîdî davetten ayrılırken, atının kuyruğuna galiye sürüldüğünü fark eder ve çok üzülür. Bunun üzerine Mâtürîdî'nin atı, kuyruğuna sürülen "ğâliye" yıkanıp temizleninceye kadar yerinden kıpırdamaz.¹⁶⁵

Yukarıda anlatılan bu dört rivâyet, İmâm Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde, sevilen ve saygı duyulan keramet sahibi önemli bir âlim olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Ebû'l-Yüsr Pezdevî *Usûlü'd-Din* adlı eserinde İmâm Mâtürîdî'nin kerametlerine dair babasının, dedesi Abdülkerîm Pezdevî'den birçok nakilde bulunduğunu şu şekilde kaydetmektedir:

"Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi üzere Tevhid ilminde zahid İmâm Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin bir kitabını görüp inceledim. Ebû Mansûr, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in reislerindendi. Şeyh İmâm babam, ceddi zahid şeyh İmâm Abdülkerim b. Musa'dan naklen onun kerametlerini bana hikâye etmiştir. Zira bizim ceddimiz ve ashabımızın kitapları ile Şeyh İmâm Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Kitâbü't-Te'vîlât*'ının manalarını iyi öğrenmişlerdi."¹⁶⁶ Bütün bunlar Mâtürîdî'nin fikirlerinin yarı

¹⁶⁴ Rüstüfağnî, *Fevâid*, v. 317a.

¹⁶⁵ Zendevisâtî, Yahyâ b. Ali, *Ravdatü'l-Ulemâ ve Nüzhetü'l-Fudalâ*, Süleymaniye Ktp. Fatih Bölümü, Nu: 2635, v.10b.

¹⁶⁶ Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 3.

sıra bazı kerametlerinin de nesilden nesile aktarıldığını göstermektedir.

Şerhu Cümeli Usûl'de geçen bir rivâyete göre, Ebû Bekir el-İyâzî vefat edince, onun hakkında, Fakih Abdüssamed b. Ahmed el-Erbincenî, Mâtürîdî'nin şu sözünü nakletmiştir: "Dînî ilimleri ve hükümleri öğretme hususunda bu ümmetin âlimleri, geçmiş peygamberler gibidir. Geçmişte bir peygamberin devri sona erip çözülmesi gereken meseleler ortaya çıkınca, o meseleyi çözecek bir âlim kalmadığında, yeni bir peygamber gönderildiği gibi, bu ümmetin içinde de her asırda, vefat eden fakihlerin yerine, ya yeni âlimler gelir ya da kıyametin kopması gerekir. Çünkü Allah'ın, insanları yol göstericilerden mahrum bırakması düşünülemez."¹⁶⁷ Bu rivâyet te, Mâtürîdî'nin hicri IV. asrın ikinci yarısında halkın nezdinde saygın bir yerinin olduğuna başka bir delil sayılabilir.

6. Mâtürîdî Fikirlerin Yayılışı

Uzun yıllara dayanan araştırmamız neticesinde İmâm Mâtürîdî'nin fikirlerinin kendisinden sonra en az on ayrı koldan yayıldığı sonucuna ulaştık. Şimdi bunları sırası ile görelim:¹⁶⁸

1. Ebü'l-Kasım İshâk b. Muhammed b. İsmail el-Hakîm es-Semerkindî koludur. İmâm Mâtürîdî'den fıkıh ve kelâm okuyan Hakîm es-Semerkindî, halk tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kişi olarak Semerkand'da uzun süre kadılık görevinde bulunmuştur.¹⁶⁹ Ayrıca onun, hocası İmâm Mâtürîdî 333/944 yılında vefat edince mezar taşına şu ibareyi yazdırdığını belirtmiştik. "Bu, her şeyini ilme adayan ve ilmin yayılıp, gelişmesine harcayan, Bu sebeple, eserleri övülen, ömrünün meyvelerini toplayan zatın kabridir."¹⁷⁰

¹⁶⁷ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*, v. 18b, 19a.

¹⁶⁸ Krş. Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, s. 86-95.

¹⁶⁹ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, I, 360; Kefevî, *Ketâib*, v. 105b.

¹⁷⁰ Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, I, 358.

Uzun yıllar Semerkand'da kadılık görevinde bulunan Hakîm es-Semerkandî'nin sevilen ve saygı duyulan önemli bir kişi olarak İmâm Mâtürîdî'nin mezar taşına yazdırdığı ve orada yüzyıllarca kaldığını tahmin ettiğimiz bu övücü ifadelerin İmâm Mâtürîdî'nin isminin ve görüşlerinin yayılmasına katkı sağladığını düşünmekteyiz. Hakîm es-Semerkandî'nin hocasının kabrine yukarıdaki beyitleri yazdırmış olması da onun İmâm Mâtürîdî'nin görüşlerini hayatı boyunca yaymaya çalıştığına işaret etmektedir. Yine bu beyit, İmâm Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde de iyi tanınan, eserleri bilinip okunan ve dönemin en meşhur âlimi olduğuna delil teşkil etmektedir.

2. Ali b. Said er-Rüstüfağnî (345/956) koludur. Rustufağnî, İmâm Mâtürîdî'nin önde gelen öğrencilerinden olup¹⁷¹ *İrşâdü'l-Muhtedî*, *Kitâbu'z-Zevâid*, *Kitâb bi'l-Hilâf*, *Beyânu's-Sünne ve'l-Cemâ'a*¹⁷² ve *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*¹⁷³ gibi kıymetli eserler yazmış¹⁷⁴ ve hocasının görüşlerini yaymaya çalışmıştır.¹⁷⁵ Rüstüfağnî, Mâtürîdî'nin vefat etmesi üzerine tahsilini tamamlamak için Semerkand'dan Belh'e, daha sonra Buhâra'ya gitmiştir. O, gittiği yerlerde bir taraftan ilmini geliştirmiş, diğer taraftan Mâtürîdî'yi "eş-Şeyh el-İmâm"¹⁷⁶, "eş-Şeyh Ebî Mansûr el-Mâtürîdî"¹⁷⁷, "Şeyhu'l-İslâm"¹⁷⁸ ve "eş-Şeyhu'l-İmâmi'l-Hüdâ"¹⁷⁹ gibi sıfatlarla övmüş ve hocasının fikirlerini ömrünün sonuna kadar yaymaya çalışmıştır.¹⁸⁰ Ayrıca o, İbn Yahyâ gibi ilk kuşak Hanefî-Mâtürîdî âlimlerini yetiştirmek suretiyle de Mâtürîdîliğin oluşumuna katkı sağlamıştır.

¹⁷¹ Rustuğfenî, *el-Es'ile*, v. 154; Kefevî, *Ketâib*, v. 105b.

¹⁷² Neseffî, *Tabsiratü'l-Edille*, I, 358; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 65.

¹⁷³ Sezgin, *GAS*, I, 606.

¹⁷⁴ Rüstüfağnî, *el-Es'ile*, v. 154.

¹⁷⁵ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümel-i usûli'd-dîn*, v. 162a; geniş bilgi için bkz., Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 163-165.

¹⁷⁶ Rüstüfağnî, *el-Fevâid*, v. 302a.

¹⁷⁷ Rüstüfağnî, *el-Fevâid*, v. 313b.

¹⁷⁸ Rüstüfağnî, *el-Fevâid*, v. 315a.

¹⁷⁹ Rüstüfağnî, *el-Fevâid*, v. 317a.

¹⁸⁰ Geniş bilgi için bkz., Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 163-165.

3. Ebû Ahmed el-ÿyâzî (IV/X. asrın başları) koludur. İbn Yahyâ'nın verdiği bilgiye göre Ebû Ahmed el-ÿyâzî, Maturîdî'nin hocalarından Ebû Nasr el-ÿyâzî'nin oğlu olup Semerkand'da bulunan Dâru'l-Cüzcânîyye adlı eğitim merkezinde İmâm Maturîdî'den fıkıh, kelâm ve mezhepler konusunda ders almıştır.¹⁸¹ Semerkand Hanefîlerinin önde gelen âlimlerinden ve Darü'l-Cüzcânîyye'de bir müddet baş hocalık yapan Ebû Ahmed el-ÿyâzî, ilim, anlayış, nezaket, verâ ve mezhepleri bilme bakımından dönemin en önde gelen âlimlerden olduğu için hocası İmâm Mâtürîdî'ye son derece saygı duymuştur.¹⁸² Hocasının görüşleri doğrultusunda ders verdiği anlaşılan Ebû Ahmed el-ÿyâzî, aynı zamanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Nitekim onun yetiştirdiği öğrencilerden Muhammed b. Muhammed es-Seleme, ilk Mâtürîdî kaynaklardan sayılan *Cümelü Usûli'd-Din* adında kıymetli bir eser yazmıştır.¹⁸³ Böylece Ebû Ahmed el-ÿyâzî, Hanefî-Mâtürîdî çizgide dersler vererek ve çok sayıda öğrenci yetiştirerek Mâtürîdîliğin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

4. Ebû Seleme (IV/X. asrın ortaları) koludur. Ebû Seleme, *Cümelü Usûli'd-Din* adlı eserinde iman,¹⁸⁴ tevhîd¹⁸⁵ ve müteşâbihât¹⁸⁶ gibi temel konularda Mâtürîdî'nin görüşlerini isim vermeksizin savunmuştur.¹⁸⁷ Bu sebeple Ebû Seleme için İmâm Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhîd*'inde ele aldığı konuları özetleyerek verdiğini söylemek mümkündür. Çünkü her iki âlim de eserlerine, bilgi ve bilgi edinmenin yollarıyla başlamaktadırlar ve Allah'ın varlığı ve tevhîdi, sıfatları, tekvin, kader, iman, rüyetullah ve nübüvvet konularını işlemektedirler. Bundan dolayı tespit edebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî'nin görüşleri kendisinden sonra derli toplu olarak ilk defa Ebû Seleme tarafından ortaya konulmuştur. Ebû Seleme,

¹⁸¹ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn*, v. 161b, 162a.

¹⁸² İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn*, v. 161b, 162a.

¹⁸³ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn*, 161b, 160a, 161b, 162a.

¹⁸⁴ Ebû Seleme, *Cümelü usûli'd-dîn*, (nşr. Ahmet Saim Kılavuz), İstanbul: 1989, s. 10, 26-28.

¹⁸⁵ Ebû Seleme, *Cümelü usûli'd-dîn*, s. 13-15.

¹⁸⁶ Ebû Seleme, *Cümelü usûli'd-dîn*, s. 37.

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 1-642.

Cümelü Usûli'd-Din adlı eserinde Mâtürîdî'nin fikirlerine geniş yer vermiş ve onların çoğunu benimsemiştir. Böylece o, Mâtürîdîliğin oluşumuna ve yayılışına önemli katkıda bulunmuştur.

5. İbn Yahyâ (IV/X. asrın sonları) koludur. Mâtürîdî'nin öğrencisinin öğrencisi olan İbn Yahyâ *Şerhu Cümelü Usûli'd-Din* adlı eserinde en çok hocası Rüstüfağnî'nin ikinci olarak ise Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin adını ve görüşlerini överek zikretmektedir.¹⁸⁸ O, yirmi üç yerde Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin adını ve görüşlerini zikretmekle kalmamış aynı zamanda onun görüşlerini kendi görüşlerinin doğruluğuna delil getirmiştir.¹⁸⁹ Böylece İbn Yahyâ, Mâtürîdîliğin ilk kaynaklarından *Cümelü Usûli'd-Din* adlı eseri şerh ederek ve önemli öğrenciler yetiştirerek Mâtürîdîliğin yayılmasına çalışmıştır.

6. Fakih Abdüssamed b. Ahmed el-Erbincenî (IV/X. asrın sonları) koludur. *Şerhu Cümelü Usûli'd-Din* adlı eserde geçen bir kayda göre Semerkand'ın ileri gelen âlimlerinden biri olan Ebû Bekir el-İyâzî'nin (350/970 civarı)¹⁹⁰ taziyesinde fakih Abdüssamed b. Ahmed el-Erbincenî Mâtürîdî'nin şu sözünü nakletmiştir: "Dînî ilimleri ve hükümleri öğretme hususunda bu ümmetin âlimleri, geçmiş peygamberler gibidir. Geçmişte bir peygamberin devri sona erip çözülmesi gereken meseleler ortaya çıkınca, o meseleyi çözecek bir âlim kalmadığında, yeni bir peygamber gönderildiği gibi, bu ümmetin içinde de her asırda, vefat eden fakihlerin yerine, ya yeni âlimler gelir, ya da kıyametin kopması gerekir; çünkü Allah'ın insanları yol göstericilerden mahrum bırakması düşünülemez."¹⁹¹ Fakih Abdüssamed el-Erbincenî'nin, Ebû Bekir el-İyâzî'nin taziyesinde İmâm Mâtürîdî'nin ismiyle birlikte önemli bir sözünü nakletmiş olması, onun, Mâtürîdî'nin ismini ve görüşlerini yaydığına bir

¹⁸⁸ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn*, v. 18b, 20a, 29a, 34a, 46b, 52b, 53a, 64b, 68a, 110a, 117b, 118b ve 127b.

¹⁸⁹ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn*, 18b, 20a, 29a; geniş bilgi için bkz. Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 165-171.

¹⁹⁰ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn*, v. 160b.

¹⁹¹ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn*, v. 18b, 19a.

delildir. Kezâ Semerkand'ın ileri gelen bir âliminin taziyesinde, bir fakihin / âlimin orada toplanan halka İmâm Mâtürîdî'nin isminden ve görüşünden bahsetmiş olması da Mâtürîdî'nin ve fikirlerinin IV./X. yüzyılın ikinci yarısında halk tarafından önemsenip benimsendiğine işaret etmektedir.

7. Dönemin önde gelen Hanefî sûfi âlimi Ebü'l-Leys es-Semerkandî (373/983) koludur. Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu Fıkhı'l-Ekber* adlı kitabında İmâm Mâtürîdî'nin ismini zikretmiş ve takva,¹⁹² imanın tanımı,¹⁹³ iman ve İslâm'ın bir oluşu,¹⁹⁴ sıfatlar,¹⁹⁵ tevhîd¹⁹⁶ ve kıyamet¹⁹⁷ ile ilgili konularda ona atıfta bulunmuştur.¹⁹⁸ Onun şerhi incelendiğinde, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Mâtürîdî'ye ait görüşleri esas itibarıyla benimsediği ve savunduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁹ Çünkü Ebü'l-Leys, Müteşâbihâtın te'vili ve İmâmet konularında Mâtürîdî'nin görüşünü paylaşmaktadır.²⁰⁰ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, başta imanın tanımı ve tevhîd konusu olmak üzere pek çok itikâdî konuda Mâtürîdî'nin fikirlerini benimseyip savunmuştur. Ayrıca Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin çok sayıda önemli eserler verdiği ve bu eserlerin Hanefîler arasında geniş bir kabul gördüğü ve yaygın bir şekilde okunduğu da bilinmektedir. Bütün bunlar, Mâtürîdî fikirlerin yayılmasında ve dolayısıyla Mâtürîdîliğin oluşumunda Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin de önemli katkısı olduğunu göstermektedir.

8. Ebû Muhammed Abdülkerim b. Musâ b. İsâ el-Pezdevî (390/1000) koludur. Abdülkerim el-Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Ebü'l-

¹⁹² Ebü'l-Leys es-Semerkandî Nasr b. Muhammed el-Hanefî, *Şerhu fıkhı'l-ekber*, Haydarabad 1321, s. 2.

¹⁹³ Ebü'l-Leys es-Semerkandî el-Hanefî, *Behcetü'l-ulûm fî şerhi beyâni akâdeti'l-usûl*, British Musium, Nu: 871, v. 18a vd.

¹⁹⁴ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhı'l-ekber*, s. 6, 7.

¹⁹⁵ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhı'l-ekber*, s. 19.

¹⁹⁶ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhı'l-ekber*, s. 20, 21.

¹⁹⁷ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhı'l-ekber*, s. 26.

¹⁹⁸ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 146-149.

¹⁹⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhı'l-ekber*, s. 7.

²⁰⁰ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 171-174.

Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdülkerim el-Pezdevî ile Fahrü'l-İslâm Ebü'l-Usr Ali Muhammed el-Pezdevî'nin dedeleri olup Maturîdî'den fıkıh ve kelâm okumuştur.²⁰¹ Ömer en-Nesefî'nin *el-Kand fî Zikri Ulemâ-i Semerkand* isimli eserinde kaydettiğine göre İmâm Mâtürîdî'den yetişen Abdülkerim el-Pezdevî, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Osman b. Selm es-Semerkandî, Ebü Ali Muhammed b. Haris el-Lü'lü' es-Semerkandî ve Ebû Talha Mansûr b. Muhammed el-Pezdevî gibi çeşitli âlimlerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise 390 (1000) yılında vefat edinceye kadar çok sayıda öğrenci ve Semerkand halkı ilim öğrenmiştir.²⁰² Abdülkerim el-Pezdevî, İmâm Mâtürîdî'den yaklaşık 60 yıl sonra vefat ettiğine göre onun genç denecek bir yaşta Mâtürîdî'den akâid, fıkıh ve tefsir; diğer hocalarından da hadis ilmini öğrendiği ve ömrü boyunca öğrendiklerini başkalarına öğrettiği anlaşılmaktadır. Abdülkerim el-Pezdevî, sadece Mâtürîdî'nin fikirlerini öğretmekle kalmamış aynı zamanda hocasının eserlerini ve onun kerametlerini de çocuklarına ve öğrencilerine aktarmıştır. Nitekim torunlarından Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'nin *Usûlü'd-Din* adlı eserinde geçen şu ifadeler bunu açıkça göstermektedir:

“Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi üzere Tevhid ilminde zahid İmâm Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin bir kitabını görüp inceledim. Ebû Mansûr, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın reislerindendi. Şeyh İmâm babam, cedit / dedesi zahid şeyh İmâm Abdülkerim b. Musa'dan naklen onun kerametlerini bana hikâye etmiştir. Zira bizim ceddimiz ve ashabımızın kitapları ile Şeyh İmâm Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Kitâbü't-Te'vîlât*'ının manalarını iyi öğrenmişlerdi.”²⁰³ Bütün bunlar Mâtürîdî'nin fikirlerinin öğrencisi Abdülkerim el-Pezdevî tarafından da Semerkand ve civarında yayıldığını göstermektedir.

²⁰¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 3; Ömer Nesefî, *el-Kand*, s. 311-312; el-Kefevî, *Ketâib*, v. 105b.

²⁰² Nesefî, *el-Kand*, s. 311-312.

²⁰³ Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 3.

9. Gaziler Ribâtın'da İmâm Mâtürîdî'den ders alan öğrencilerin oluşturduğu öğrenci grubudur. Ömer en-Neseffî'nin *el-Kand fi Zikri Ulemâ-i Semerkand* adlı eserinde verdiği bilgiye göre İmâm Mâtürîdî'nin Gaziler Ribât'ında da ders verdiği anlaşılmaktadır.²⁰⁴ Mâtürîdî'nin burada ne kadar ders verdiği kesin olarak bilinmemekle beraber, onun, orada bir müddet ders verdiği öğrencilerinin de hocaları Mâtürîdî'nin ismini övmüş olmaları ve görüşlerini yaymaya çalışmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

10. İmâm Mâtürîdî'de okumuş, fakat isimleri tespit edilemeyen Dârü'l-Cüzcânîyyeli öğrencilerin oluşturduğu isimleri bilinmeyen kol / gruptur. Nitekim Mâtürîdîliğe dair kaynaklar incelendiğinde Mâtürîdî'nin yukarıda isimlerini zikrettiğimiz öğrencilerden başka henüz isimlerini tespit edemediğimiz daha çok sayıda öğrencisinin olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İmâm Mâtürîdî'nin yaklaşık yüz yıl yaşadığı ve ömrünün sonuna kadar dönemin ilim ve kültür merkezi olan Semerkand'da çok sayıda öğrenci yetiştirdiği bilinmektedir.²⁰⁵ Bu bakımdan Mâtürîdîliğin oluşumunda bu isimsiz âlimlerin / kişilerin de katkılarının olduğunu düşünmekteyiz.

Yukarıda on maddede toplamaya çalıştığımız İmâm Mâtürîdî'nin ismini överek ve görüşlerini yaymaya çalışarak Mâtürîdîliğin oluşumuna katkıda bulunan sözkonusu kişileri, ilk kuşak Hanefî-Mâtürîdî âlimler şeklinde isimlendirmek mümkündür.

Görüldüğü gibi Hanefî Semerkand topluluğu içerisinde İmâm Mâtürîdî'nin de bulunduğu çok sayıda Hanefî âlim yetişmiştir. Makdisî, söz konusu dönemdeki âlimlerin yöneticiler derecesine çıktığını kaydetmektedir.²⁰⁶ O halde, halk arasında büyük itibarları olan Hanefî-Mâtürîdî Türk âlimlerin nüfuzunun artması da Mâtürîdî'nin görüşlerinin yayılışını hızlandırdığını söyleyebiliriz.

²⁰⁴ Ömer en-Neseffî, *Kitâbü'l-Kand fi Tarihi Semerkand*, s. 50-51.

²⁰⁵ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümel*, vr. 16b-162a.

²⁰⁶ Makdisî, *Kitâbu Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 260.

Ayrıca yazılan bu eserler vasıtasıyla İmâm Mâtürîdî'nin görüşlerinin başta Mâverâünnehir ve Horasan olmak üzere özellikle Türklerin hâkim olduğu veya bulunduğu yerlerde yayıldığını söylemek te mümkündür.

Kitâbü't-Tevhîd ve *Kitâbü't-Te'vîlât* gibi önemli eserler veren ve çok sayıda öğrenci yetiştiren İmâm Mâtürîdî, yukarıda görüldüğü gibi hem yaşadığı dönemde ve hem de vefatından sonra Hanefîler arasında büyük itibar görmüştür.²⁰⁷ Kezâ yazdığı eserlerinde ve verdiği derslerinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini aklî ve naklî delillerle geliştirip sistemleştiren Mâtürîdî'nin eserleri ve görüşleri öğrencileri tarafından nesilden nesile aktarılmıştır.²⁰⁸ Sonuçta İmâm Mâtürîdî, Hanefîler tarafından Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın ileri gelen bir İmâmı; fikirleri ise "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat"ın görüşleri şeklinde ifade edilmiştir. O halde İmâm Mâtürîdî'nin görüşlerinin en az yukarıda zikrettiğimiz on ana kol yoluyla Semerkand merkez olmak üzere Mâverâünnehir'deki Hanefîler arasında yayıldığını söyleyebiliriz. Diğer bir ifade ile Mâtürîdîliğin temeli, günümüzden yaklaşık 1000 yıl önce bugünkü Özbekistan'ın sınırları içerisinde bulunan Semerkand'da atılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 390/1000 yılında vefat eden Abdülkerim el-Pezdevî'den sonra 493/1099 yılında vefat eden Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'ye kadar yani IV./X. asrın sonlarından V./XI. asrın ortalarına kadar süren yaklaşık bir asırlık döneme ait Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, özellikle bu süre içerisinde Mâtürîdî'nin ihmal edilmesine işaret etmektedir. Nitekim 493'te (1099) vefat eden Semerkand kadısı Pezdevî'nin, "Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'ini buldum"²⁰⁹ demesi İmâm Mâtürîdî'nin kendi memleketinde bile nasıl ihmale uğradığını açıkça göstermektedir. Bu ihmalin, söz konusu dönemde İmâm Mâtürîdî'ye açıkça muhalefet eden

²⁰⁷ Geniş bilgi için bkz., Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 69-71.

²⁰⁸ Geniş bilgi için bkz., Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 152-183.

²⁰⁹ Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 3.

Şia, Mutezile ve Hadis taraftarlarının o bölgede nüfuzlarının artmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Mâverâünnehirin çeşitli yerlerindeki Hanefî âlimleri başkent Semerkand'a davet ederek onları resmi makamlara getiren ilk Türk devleti Karahanlılar olmuştur. Böylece Sâmânîleri destekleyen yerel Hanefî-Hadis taraftarı âlimlerin nüfuzu kırılmaya çalışılmıştır.²¹⁰ Buradan Mâverâünnehirdeki Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin itibarının arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim Karahanlılar'ın Semerkand'ı ele geçirmesinden sonra Pezdevî'nin Semerkand kadılığına atanması da bu görüşü desteklemektedir.

7. İmâm Mâtürîdî'nin İslâm Düşüncesine Katkıları

7.1. Mâtürîdîlik Mezhebinin Kurucusu / Büyük Bir Kelâmcı

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Hanefî bir fakih ve bir dirâyet müfessiri oluşundan daha çok Ehl-i Sünnet'in İmâmı, Mâtürîdîliğin kurucusu ve kelâmcısı olarak bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in Mâtürîdîlik kolunun imâmıdır. Zira daha önce belirttiğimiz gibi Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini geliştirip sistemleştirmiştir. Bundan dolayı Mâtürîdî, bu mezhebin kurucusu kabul edilmiş ve onun adına nispetle Mâtürîdîlik mezhebi ortaya çıkmıştır. Mâtürîdî'nin görüşleri Rustuğfeni, İbn Yahyâ, el-Pezdevî, Ebû'l-Muin en-Nesefi, Ömer en-Nesefî, Alâuddin es-Semerkandî, Nureddin es-Sâbûnî ve İbnü'l-Hümmam gibi çok sayıda âlim tarafından benimsenmiş ve yayılmıştır.²¹¹

Eserleri incelendiğinde ve Hanefî âlimlerin onu övüp saygıyla anmalarına bakıldığında İmâm Mâtürîdî'nin, Semerkand-Mâverâünnehir ekolü içinde öne çıktığı anlaşılmaktadır. Fakat o, yaşadığı dönemde Sâmânî yönetiminin desteğini alamadığı için

²¹⁰ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 43-45.

²¹¹ Krş., Kutlu, Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle Mâtürîdî, 22.

kendi memleketinde bile uzun süre ihmal edilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi o zaman Semerkand Hanefileri İyâziyye ve Cüz-cânîyye olarak iki alt gruba ayrılmıştı. Bunlardan Cüz-cânîyye mensupları, Rey anlayışını benimserken; İyâziyye mensupları ise, rey anlayışından uzaklaşmışlar idi. Semerkand'daki Hanefiler arasında ortaya çıkan mezhep içi çekişme/rekabet Mâtürîdî ve talebelerinin dışlanmasına neden olmuştur.

Nitekim karşı tarafta bulunan Ebû Ahmed el-İyâzî gibi âlimlerin temsil ettiği Hanefî ekol/İyâziyye, Sâ mânî emirleri tarafından desteklenirken Mâtürîdî ve talebelerinin de içinde bulunduğu Cüz-cânîyye mensubu Hanefilerin dışlandığı daha önce belirtilmiş idi. Bu sebeple Mâtürîdî ve takipçileri Sâ mânîler zamanında dar bir bölgede yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple onun görüşleri devam etmesine rağmen siyâsî vb. nedenlerden dolayı görmezden gelinmek istenmiştir. Zira gerek Hakîm es-Semerkandî'nin *Sevâdü'l A'zam*, gerekse Ebû Seleme'nin *Cümelü Usulî'd-Din*'inde toplum tarafından büyük kabul görmesine rağmen Mâtürîdî'nin adı hiç geçmemektedir. Bununla birlikte öğrencisi Rüstüfağnî ile onun öğrencisi İbn Yahyâ, Mâtürîdî'nin ismini övgüyle zikrederek onun Semerkand ekolü içindeki yerine işaret etmişlerdir. Fakat bu çabalar desteklenmediği için ve imkânlar kısıtlı olduğu için Mâtürîdî yeterince anlaşılammıştır. Bütün bunlardan dolayı yaklaşık iki asıra yakın bir sürede Mâtürîdî büyük ihmale uğramıştır. Bu durum hicri beşinci asrın ikinci yarısına kadar sürmüştür.

Hicrî beşinci asrın ikinci yarısında Mâtürîdî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ilk defa Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî tarafından Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in önde gelen İmâmı olarak görülmeye başlanmıştır. Pezdevî'nin Semerkand kadılığına atanmasından sonra Mâtürîdî ve fikirleri siyâsî idare tarafından tanınmaya ve desteklenmeye başlanmıştır. Pezdevî'nin, *Kitâbü't-Tevhîd* hakkında "buldum" ifadesini kullanması²¹², Mâtürîdî'nin ve eserlerinin ne kadar

²¹² el-Pezdevî, *Kitâbu Usûli'd-Din*, s. 3.

ihmal edildiğinin göstergesi sayılabilir. Pezdevî'nin sahip çıkmasıyla ikinci kez tanınmaya başlayan Mâtürîdî'nin yıldızı gittikçe parlamış, o, hicri beşinci asrın sonlarına doğru, Ebü'l- Muin Neseffî ile birlikte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın yegâne imâmı olarak görülme ve gösterilmeye çalışılmıştır. Neseffî'nin öğrencisi Alâuddin es-Semerkindî ve diğer Mâverâünnehir âlimleri, Mâtürîdî'yi artık başta Mâverâünnehir ve Horasan olmak üzere, Irak, Suriye ve Anadolu'da tanıtmaya ve onun görüşleri yaymaya başlamıştır. Zira bu anlayışı benimseyen Türkler Orta Asya'dan batıya doğru Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır.

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın reislerinden ve keramet sahibi olarak tavsif ettiği Mâtürîdî'yi, “Şeyh İmâm zahid Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî” şeklinde zikretmekle kalmayıp, “Eş'arî'den üstün olduğunu²¹³” söyleyerek onu öne çıkarmaktadır. Bu durum, Pezdevî'nin, her dönem otorite kabul edilen Ebû Hanîfe'den sonra, Mâtürîdî'yi ikinci otorite kabul ettiğini göstermektedir. Çünkü Ebû Hanîfe'nin benimsemiş olduğu din anlayışını, Mâtürîdî'den nakiller yaparak anlatmakta ve Ebû Hanîfe'nin yanlış anlaşılan fikirlerini büyük ölçüde tashih eden ve sistemleştiren kişi olarak görmekte ve onu överek savunmaktadır. Rüstüfağnî, Mâtürîdî hakkında, “eş-Şeyh el-İmâm²¹⁴”, “eş-Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî²¹⁵”, “eş-Şeyhu'l-İslâm²¹⁶” ve “eş-Şeyhu'l-İmâmi'l-Hüdâ²¹⁷” gibi övücü sıfatlar kullanmaktadır.

İbn Yahyâ, Mâtürîdî'nin adını 24 yerde zikretmektedir. O, bunların çoğunda onu, “eş-Şeyh Ebû Mansûr (rahimehullah)” şeklinde bir yerde ise, “eş-Şeyh el-İmâm Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî” şeklinde övmektedir. Başta Ebü'l-Muin en-Neseffî olmak üzere, Necmüddin Ömer en Neseffî, Alâuddin es-

²¹³ el-Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 3, 101.

²¹⁴ Rüstüfağnî, *Fevâid*, v. 302a.

²¹⁵ Rüstüfağnî, *Fevâid*, v. 313b.

²¹⁶ Rüstüfağnî, *Fevâid*, v. 315a.

²¹⁷ Rüstüfağnî, *Fevâid*, v. 317a.

Semerkindî, Sem'ani ve Hafizüddin en-Neseî gibi Hanefî âlimlerin çoğu genelde Mâtürîdî'yi, "eş-Şeyhu'l-İmâm" (Büyük âlim) şeklinde anmışlardır. Ayrıca Saffar el-Buhârî ise Mâtürîdî'yi, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat İmâmlarından İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî" olarak övmektedir. Bunlardan Necmüddin en-Neseî, "kıdvetü'l-ferîkayn"²¹⁸ (iki kesimin/zâhir ve batın âlimlerin önderi) şeklinde; Alâuddin es-Semerkindî ise, "eş-Şeyhu'l-İmâm ez-zahid reîsü Ehlî's-Sünnet"²¹⁹ şeklinde; Hafizüddin en-Neseî ise, "Semerkand meşayihinin reisi eş-şeyhu'l-İmâm" ve "eş-Şeyhu'l-İmâm âlemü'l-hüdâ" şeklinde de tavsif etmişlerdir. Kureşî, "Şeyhu'l-İslâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî"²²⁰ şeklinde, Kefevî ise, "İmâmü'l-Hüdâ Sünnet ve Hidâyet ehlinin önderi, Sünnet ve Cemaat'ın bayraktarı, fitne ve bidatın kökünü kazıyan, şeyh İmâm, kelâmcıların İmâmı ve Müslümanların akaidini tashih eden"²²¹ şeklinde tavsif ederek Mâtürîdî'ye o zamana kadar verilen sıfatların hemen hepsini bir arada toplamıştır.

Görüldüğü gibi Hanefî âlimlerin Mâtürîdî hakkında sitâyîşkâr ifadeleri zaman geçtikçe artarak devam etmiştir. V/XI. asrın ikinci yarısına kadar olan dönemde yaşayan âlimler onu, Semerkand/Mâverâünnehir bölgesinin önde gelen Hanefî bir âlim olarak görmüşlerdir. Bu zaman dilimi onun yaşadığı dönemden başlayıp yaklaşık hicri V. Asrın ikinci yarısına kadarki süreyi içine almaktadır. Sonuç olarak Mâtürîdî, V/XI. Asrın ikinci yarısından itibaren el-Pezdevî ve özellikle Ebû'l-Muîn en-Neseî ve onun öğrencileri vasıtasıyla Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın imâmı ve mütekelimi olarak benimsenmiş ve tanıtılmaya çalışılmıştır.

7.2. Büyük Bir Müfessir

Büyük bir kelâmcı ve fakih olan İmâm Mâtürîdî, aynı zamanda büyük bir müfessirdir. Ancak onun bu yönü son zamanlara

²¹⁸ en-Neseî, *el-Kand*, s. 143.

²¹⁹ Alâuddin es-Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl*, s. 3.

²²⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhir*, II, 553.

²²¹ el-Kefevî, *Ketâib*, v.105a, 105b.

kadar iyi bilinmemekteydi. Özellikle 2000’li yılların başında *Te’vilâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirinin yayımlanmış olması ve Türkçeye çevrilmeye başlanması ile onun büyük bir müfessir olduğu kabul edilmektedir.²²² İbn Yahyâ, Ebü’l-Yusr el-Pezdevî, Ebü’l-Muin en-Nesefî gibi ilk Hanefî-Mâtürîdî âlimler, İmâm Mâtürîdî’nin *Kitâbü’t-Te’vilât* adında bir tefsirinin bulunduğunu ve onun büyük bir müfessir olduğunu açıkça ifade etmektedirler. Bu âlimlerden İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü Usûl* adlı eserinde, müfessir olarak Mâtürîdî’yi tefsir olarak ta onun eserini zikretmektedir.²²³

İbn Yahyâ, Mâtürîdî’den “Müfessir Ebû Mansûr” şeklinde bahsetmekte²²⁴ ve onun tefsirinden bazı alıntılar yapmaktadır. Meselâ o, *ulü’l-emr*,²²⁵ hurûf-i mukattaa,²²⁶ imâmet²²⁷ ve mürtekb-i kebîre²²⁸ konularını açıklarken “câe’t-tefsir” (tefsirde geçmektedir) şeklinde ifade kullanarak Mâtürîdî’nin *Te’vilât*’ında geçen görüşlerini nakletmektedir. Yine İbn Yahyâ, Mâtürîdî’nin *Te’vilât*’ında yaptığı tefsir ve tevil konusundaki açıklamalarını söz konusu eserinde benzer şekilde ifade etmektedir. Yine o, Hz. Peygamber’in “Kur’ân’ı-reyiyle tefsir eden cehennemdeki yerini hazırlasın” rivâyeti hakkında Mâtürîdî’nin yaptığı gibi tefsir ve tevil ayrımına gitmektedir. Ona göre, tefsir kesinlik ifade eder ve ancak vahiy yoluyla bilinir; tevil ise, kesinlik ifade etmeyip muhtelif anlamlara gelmektedir.²²⁹

Pezdevî ise, “Bizim ceddimiz ashâbımızın kitapları ile Şeyh İmâm Ebû Mansûr Mâtürîdî’nin *Kitâbü’t-Tevhîd* ve *Kitâbü’t-*

²²² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü’l-Müfessirîn*, s. 376, 377; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 27, 28; Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, s. 21, 53–296, Kırca, “Mezhebî Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı”, s. 60.

²²³ İbn Yahyâ, v. 99a, 110a, 132b, 134b, 155a, 157a.

²²⁴ İbn Yahyâ, v.110a.

²²⁵ İbn Yahyâ, v. 134b.

²²⁶ İbn Yahyâ, v. 155a, 157a.

²²⁷ İbn Yahyâ, v. 132b.

²²⁸ İbn Yahyâ, v. 99a.

²²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, I/1; İbn Yahyâ, v. 59a.

Te'vilât'ının manalarını iyi öğrenmişlerdi²³⁰” diyerek Mâtürîdî'nin büyük bir kelâmcı ve müfessir olduğuna işaret etmektedir. Mâtürîdî'nin adını 11 yerde zikreden Pezdevî, rüyetullah konusunu anlatırken Mâtürîdî'nin görmeyi, idrak etme şeklinde tevil ettiğini benimseyip, nakletmektedir.²³¹

Ebü'l-Muîn en-Neseî ise Mâtürîdî'nin müfessirliği hakkında şunları söylemektedir: “Mâtürîdî'nin Kur'ân'ın tevilleriyle ilgili kitabı, sahasında eşiz bir eserdir. O, bu eserinde dini konudaki sorunlara çok güzel çözümler üretmiş ve dini hurafelerden arındırmıştır”²³². Yine Neseî, *el-keîâmü'l-mesmu'* (yani işitilen şeylerin kelâm olup olmaması) konusunu açıklarken de onun tefsirinde şu bilgileri nakletmektedir: “Mâtürîdî, *Kitâbü't-Te'vilât*'ında Musa (a.s.)'ın Tûr-i Sinâ'da Allah'ın kelâmına delalet eden bir ses duydu. Allah Teâlâ ona (Musa a.s.)'a kelâmını anlaşılır hale getirdi.²³³” Neseî'nin söz ettiği bu nakil, Mâtürîdî'nin hem *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ında hem de *Kitâbü't-Tevhîd*'inde benzer şekilde geçmektedir.²³⁴ Bütün bunlar Mâtürîdî'nin önemli bir müfessir olduğuna işaret etmektedir.

Mâtürîdî, tefsirinde âyetleri yorumlarken, naslara bağlı kalmakla birlikte, tutarlı olmaya, akli ve mantıkî delillere de büyük önem vermiştir. Onun, *Te'vilatu'l-Kur'ân* adındaki eseri, pek çok akfî açıklamaları içerdiğinden dolayı bir dirâyet tefsiridir. Bu yüzden o, dirâyet tefsir geleneğinin ilk temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir.²³⁵ Ayrıca Sönmez Kutlu'nun ifade ettiği gibi “Âyetleri te'vil ederken dilsel analizlere, akfî ve teolojik temellendirmelere başvurması ve te'vilde göreceliği öne çıkarmasından hareketle, onun İslâm düşüncesinde Anlambilim ve Yorumbilim'e

²³⁰ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 3.

²³¹ el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 123.

²³² en-Neseî, *Tabsıra*, I/359.

²³³ en-Neseî, *Tabsıra*, I, 305.

²³⁴ Geniş bilgi için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 110-111; Krş. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 91.

²³⁵ Krş. Kutlu, *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî*, s. 24.

kapı aralayan ilk kimselerden olduğu”²³⁶ söylenebilir. Dini konular hakkında akıl yürütmenin ve içdihat etmenin hoş karşılanmadığı bir dönemde dirâyet tefsiri yazması, Mâtürîdî’nin tefsir ilminde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kanaatimize göre Mâtürîdî’nin kendisinden yaklaşık iki asır sonra aynı kültür ve coğrafyada yaşayan Zemahşerî’yi büyük ölçüde etkilediği söylenebilir.

Mâtürîdî, âyetleri yorumlarken, lügavî anlamlarına ve kıraat farklılıklarına, nüzül sebeplerine, konuyla ilgili hadis ve haberlere, sahâbe ve tabînin görüşlerine yer vermek suretiyle büyük ölçüde kendinden önceki müfessirlerin yolunu takip etmiştir. Bununla birlikte o, dönemin itikâdî ve amelî problemlerine çözümler bulmak maksadıyla, ortaya çıkan görüşleri analiz ederek onların tutarlı ve tutarsız yönlerini belirtmiştir. Ayrıca o, yaşadığı dönemde herkes tarafından kolayca anlaşılabilir ve manasında ihtilaf edilmeyen âyetleri gereksiz uzatmalara gitmemek için kısa ve öz olarak açıklar.²³⁷ Yukarıda ifade edildiği üzere, güncel konuları takip ederek âyetlerin yorumunu ihtiyaca göre uzun veya kısa tutması, yapılan yorumların tutarlı olup olmadığına bakarak onların kritiğini yapması, Mâtürîdî’nin bir dirâyet müfessiri olduğuna delalet etmektedir.

Mâtürîdî, tefsirinde Kur’ân âyetlerini, Kur’ân ve Sünnet’e uygun bir şekilde tefsir ederek Ehl-i Sünnet itikadını sağlam bir zemine oturtan ilk müfessirdir.²³⁸ Zira ondan sonra, İmâm Gazâlî (505/111), Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (538/1143), Fahreddin er-Râzî (606/1209), Celaleddin es-Suyûtî (911/1505) ve Mahmud el-Âlûsî (1270/18549) gibi meşhur müfessirlerin tamamı Mâtürîdî’nin metodu üzerine tevîl yapmışlardır.²³⁹ Diğer bir ifadeyle Mâtürîdî kendisinden sonra gelen dirâyet müfessirlerini büyük ölçüde etkilemiş ve onların işini kolaylaştırmıştır. Sonuç olarak

²³⁶ Kutlu, Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî, s. 25.

²³⁷ Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, s. 76, 77.

²³⁸ Kırca, İmâm Mâtürîdî’ye Göre Tefsir ve Tevil Kavramları, s. 157.

²³⁹ Kırca, İmâm Mâtürîdî’ye Göre Tefsir ve Tevil Kavramları, s. 171.

Mâtürîdî, Kur'ân'ı aklın ve naklin ışığında sistemli bir şekilde yorumlayarak, Kur'ân'ın insanlığın problemlerine çözüm getiren ilahi bir kitap olduğunu göstermiş ve bu yolda önemli bir çığır açmıştır.

7.3. Hanefî Bir Fakih

Kaynakların İmâm Mâtürîdî'nin hoca silsilesini Ebû Hanîfe'ye dayandığını yukarıda geniş bir şekilde anlatmıştık. Tekrardan kaçınmak maksadıyla burada sadece *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn* adlı eserde geçen silsileyi vermek istiyoruz.²⁴⁰

Ebû Hanîfe (ö.150/767), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebû Süleyman el-Cüzcânî (200/816), Ebû Bekir el-Cüzcânî (3/9. yüzyılın ikinci yarısı), Ebû Nasr el-İyazî (260/874 civarı), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (333/944). Burada görüldüğü gibi Mâtürîdî'nin hocaları tamamen Hanefî geleneğe mensup âlimlerdir. Onlar Ebû Hanîfe'nin sağlam bir şekilde akıl-nakil dengesine oturttuğu Ehl-i Rey metodunu olduğu gibi benimseyip, savunan kimselerdir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin bir kısmı özellikle Iraklı Hanefîler, amelde Hanefî olmakla birlikte itikatta Mutezile mezhebini benimseyerek, diğer bir kısmı da Ehl-i Hadis anlayışına meyl ederek Ebû Hanîfe'nin Rey metodundan ayrılmışlardır. Mâtürîdî'nin içinde yetiştiği Mâverâünnehir ekolü ise, Ebû Hanîfe'nin itikadi ve ameli konularda bütün fikirlerini ve metodunu olduğu gibi almış ve takip etmiştir. Eserleri incelendiğinde, Mâtürîdî'nin iyi bir tahsil gördüğü ve üstün yeteneğiyle Mâverâünnehir âlimleri arasında öne çıktığı, Ebû Hanîfe'yi çok iyi anladığı ve onun görüşlerini benimseyip savunduğu görülecektir. Ebû'l-Muin Neseî'nin onun hakkındaki, "Ebû Hanîfe'yi en iyi anlayan kimse, Mâtürîdî'dir"²⁴¹ sözü de bu görüşü desteklemektedir.

Mâtürîdî'nin kelâm ve tefsirin yanı sıra fıkıh dersleri okuttuğu da bilinmektedir. İbn Yahyâ, onun, Ebû'l-Hasan er-Rüstüfağnî'ye, İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Mebsut* adlı eserinin

²⁴⁰ İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn*, v. 161b.

²⁴¹ en-Neseî, *Tabsıra*, I, 162.

tamamını ve *el-Câmiü'l-Kebîr*'i ise zekât bölümüne kadar okuttuğunu yazmaktadır.²⁴² Ayrıca gerek kendi eserlerinde gerekse kendisine atıfta bulunan bazı eserlerde, Mâtürîdî, “Fakih” ünvanıyla anılmaktadır. Meselâ Alâuddin es-Semerkandî, Mâtürîdî'yi, “*Mâverâünnehir-Semerkand Hanefî fıkıh ekolünün reisi*”²⁴³ şeklinde tavsif etmektedir. Ayrıca Mâtürîdî'nin usûlu fıkıha dair *Me'hazü's-Şerâi'* ve *Cedel* adlı eserlerini kaleme almış olması, onun, büyük bir fakih olduğuna delalet etmektedir. Mâtürîdî'yi en iyi anlayanlardan birisi olan Alâuddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl* adlı eserinde, Mâtürîdî'nin büyük bir fakih olduğunu şu ifadeleriyle açıklamaktadır:

“Fıkıh usûlü ilmi, kelâm usûlü ilminin bir dalıdır. Dal (fer'), kökten (asıl) türer, ondan türemeyen onun neslinden olmaz. Bu bakımdan usûlü fıkıh sahasında yazılan eser, onu yazan müellifin itikadına muvafık olur. Bu alanda yazılan eserlerin çoğu, usulde bize muhalif olan Mutezile'ye ya da fîrû-u fıkıhta bize muhalif olan Ehl-i Hadis'e aittir. Onların eserlerine itimat etmek, ya asılda ya da fer'de hataya götürür. Bunların her ikisinden de kaçınmak aklen ve şeran vaciptir. Bizim âlimler bu sahada iki kısım eserler yazmışlardır: Birincisi, usûl ve fîrû ilimleri şahsında birleştiren, şerî ve aklî ilimlerde derin bilgi sahibi olan kişiler tarafından yazıldığı için son derece muhkem ve güvenilir olanlar. Eş-Şeyh el-İmâm ez-Zahid, Ehl-i Sünnet'in reisi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkandî rahimehullahın *Me'hazü's-Şerâi'* ve *Kitâbü'l-Cedel* adlı eserleriyle onun hocalarının ve talebelerinin yazdıkları eserler bu kabildendir. İkincisi, öncelikle nasların zâhirlerinden fikhî hükümler elde etmeyi gaye edinen şahıslarca yazıldığı için, son derece iyi incelenmiş, manaları araştırılmış ve tertipli güzel ifadeli eserler. Ancak bu eserlerin müellifleri usul ilminin inceliklerine ve aklî deliller konusunda mahir olmadıkları için, bazı konularda muhaliflerin görüşlerini benimsemişlerdir. Sonra birinci kısım eserler, ya lafızların ve

²⁴² İbn Yahyâ, *Şerhu Cümelü usûli'd-dîn*, v. 162a.

²⁴³ Alâuddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, s. 191, 280.

kavramların zorluğu ya da iltifat edilmediği için terk edildi. Fakihlerin sadece fıkha meyletmeleriyle ikinci tür eserler meşhur oldu. Böylece bu eserlerin bazılarında, muhaliflerin bazı görüşleri ile çelişkiler de yer aldı. Ancak onların bunu kasden ve inananarak yaptıkları düşünülemez. Onlar hakkında sû-i zanda bulunmak günah ve inattır. Fakat bununla birlikte, aslı, muhkem tutmadan fer'î meselelerde isabet etmek ve hatadan emin olmak da akıl dışıdır.²⁴⁴

Şükrü Özen'in konuyla ilgili yaptığı çalışmada da tespit ettiği gibi, Mâtürîdî'nin fıkıh ve fıkıh usûlüne ilişkin görüşlerine atıfta bulunan diğer âlimlerin isimleri ve eserleri şunlardır:²⁴⁵ Ebû Zeyd ed-Debûsî *el-Esrâr fi'l-Usûl ve'l-Fürû'*, Fahrulİslâm el-Pezdevî, Şerhu'l-Câmii's-Sağîr, Serahsî *el-Mebsût*, İbn Mâze es-Sadru's-Şehid, Şerhu'l-Câmii's-Sağîr, Alâuddin es-Semerkindî, *Tuhfetu'l-Fukâhâ*, Merginânî, *el-Hidâye*, İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-Kadîr*, Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâî' fi-Tertîbi's-Şerâî'*, Attâbî, Şerhu'l-Câmii's-Sağîr, Molla Hüsrev Dürerü'l-Hükkâm *fi-Şerhi Gureri'l-Ahkâm*, İbn Nüceym el-Mısırî *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, İbn Abidîn *Reddü'l-Muhtâr* ve Leknevî *en-Nâfiu'l-Kebîr fi-Şerhi'l-Câmii's-Sağîr*.

Yukarıda geçen ifadeler, Mâtürîdî'nin, mütekellim ve müfessirliğinin yanı sıra büyük bir fakih olduğuna işaret etmektedir. Ancak buna rağmen, Hanefî mezhebinin Mâverâünnehir ve Horasan'daki üç büyük usulcüsü Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin (430/1039) *Takvîmü'l-Edille*, Fahu'l-İslâm el-Pezdevî'nin (482/1089) *Kenzu'l-Vusul* ve Şemsüleimme es-Serahsî'nin (483/1090) *Usûl* adlı eserlerinde, Mâtürîdî'nin adını zikretmemektedirler.²⁴⁶ Bu durum oldukça ilginçtir. Yukarıda isimleri geçen üç âlimin üçünün de Hanefî olmalarına rağmen eserlerinde, İmâm Mâtürîdî'ye atıfta bulunmamaları, Mâtürîdî'nin kendi memleketinde bile uzun süre ih-

²⁴⁴ Alâuddin es-Semerkindî, *Mîzânü'l-usûl*, s. 1-3.

²⁴⁵ Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıhı Usulünü Yeniden İnşası*, s. 155-206.

²⁴⁶ Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıhı Usulünü Yeniden İnşası*, s. 206.

mal edildiğini göstermektedir. Mâtürîdîliğin fetret dönemi diyebileceğimiz bu dönem V./XI. asrın son çeyreğine kadar devam etmiştir. Hicrî V. asrın sonlarına doğru Ebû'l-Muin en-Neseffî ve öğrencisi Alâuddin es-Semerkindî, Mâtürîdî'yi, Ehl-i Sünnet kelâmının reisi olarak görüp onun görüşlerini açıklayıp yaymışlardır. Onlar eserlerinde, Mâtürîdî'yi büyük bir Hanefî fakih olarak göstermiş ve tanıtmıştır²⁴⁷. Meselâ Ebû'l-Muin Neseffî, vaîd konusunu açıklarken âmmın kat'îliği meselesinde Mâtürîdî'nin görüşlerine geniş yer vermekle kalmayıp²⁴⁸, Mâtürîdî'nin *Me'hazü's-Şerâî'* adlı usûl-ü fıkıh kitabında bu konuyu gâyet açık bir şekilde izah ettiğini söylemektedir.²⁴⁹ Alâuddin es-Semerkindî ise, *Mizânü'l-Usûl* adlı eserinde, Mâtürîdî'nin *Me'hazü's-Şerâî'* adlı kitabını usul-ü fıkıh ile ilgili kitaplara örnek göstermektedir.²⁵⁰ Bütün bunlar, onların Mâtürîdî'yi, fıkıh ve usul-i fıkıh konusunda da otorite kabul ettiklerine işaret etmektedir. Mâtürîdî'nin fıkıh ve fıkıh usulüne ilişkin görüşleri, en geniş şekilde *Te'vilâtü'l-Kur'ân'* da yer almaktadır. O, bu konularla ilgili âyetleri geniş şekilde ele alarak onlar hakkında önemli açıklamalarda bulunmakta ve diğer mezheplerin görüşlerini tartışarak onlara cevap vermektedir.²⁵¹ Bu da Mâtürîdî'nin önemli bir fakih olduğunu gösteren başka bir delil sayılabilir.

Bunlardan başka Fatih-Süleymaniye Medreselerinde verilen fıkıh icâzetnâmelerinde İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'ye ulaşan silsilede İmâm Mâtürîdî de yer almaktadır. İmâm Mâtürîdî'nin Hanefî fukaha arasındaki yerini gösteren icâzetnâme silsilesinin VI./XII. yüzyıla kadar olanı şu şekildedir:²⁵²

²⁴⁷ en-Neseffî, *Tabsıra*, I/359; Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, s. 3, 191, 280.

²⁴⁸ en-Neseffî, *Tabsıra*, II, 780, 781, 784.

²⁴⁹ en-Neseffî, *Tabsıra*, II, 783.

²⁵⁰ Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, s. 3.

²⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I/144-150; Krş., Şükrü Özen, *Mâtürîdî nin Fıkıh Usulünü Yeniden İnşası*, s. 33, 65, 66.

²⁵² Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeleri", s. 197-198.

1. Allahu Teâlâ
2. Cibrîl (a.s.)
3. Hz. Muhammed (s.a.v.)
7. Ali b. Ebî Talip (r.a.)
8. Ebû Abdurrahman Abdullah b. Habib (r.a.) (70/698)
9. Ebû İmran İbrahim b. Yezid b. Esved b. Amr b. Rabîa Nehâî (96/713)
10. Ebû İsmail Hammad b. Ebî Süleyman (120/737)
11. Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit b. Zuta (150/767)
12. Muhammed b. Hasan Şeybânî (189/804)
13. Ebû Süleyman Musa b. Süleyman Cüzcânî (201/816)
14. Ebû Bekr Ahmed (b. İshâk) Cüzcânî (III/IX. Yüzyıl)
15. **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (333/944)**
16. (Ebû Muhammed) Abdülkerim (b. Musa) Pezdevî (390/999)
17. İsmail b. Abdüssadık
18. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (493/1099)
19. Necmüddin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî (537/1142)
20. Ali b. Ebî Bekr Merginânî (593/1196)
21. Muhammed b. Abdüsettar b. Muhammed, Şemsü'l-Eimme el-Kerderî (642/1244)

Bu icâzetnâme silsilesinde geçen Hanefî âlimler, Selçuklular döneminden itibaren İmâm Mâtürîdî'yi hem bir fakih, hem de Ehli Sünnet'in İmâmı olarak kabul ve takdim eden âlimlerdir. Nitekim bu âlimlerden Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn* adlı eserinin bir yerinde "Ebû Hanîfe usûl ve fûru'da bizim İmâmımız ve reisimizdir"²⁵³ derken; diğer bir yerinde tekvin konusunu açıklarken "Bu konuyu, Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî, Sünnet ve Cemâat Ehlinin mezhebini icâd mevcuddan başkadır, icâd hâdis değildir, ama ezelidir diyerek tashih edip, düzeltmiştir, o, Eş'arî'den daha üstündür. *Ebû Hanîfe ve ashabının mezhebi* de budur"²⁵⁴ demektedir. Bütün

²⁵³ Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 6.

²⁵⁴ Pezdevî, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 101.

bunlar, hemen bütün Hanefî fakihlerin Mâtürîdî'yi İmâm kabul ettikleri ve Hanefîliği ve Mâtürîdîliği birlikte yaydıklarına delildir.

Sonuç olarak Mâtürîdînin İtikâdî alanda olduğu gibi fıkıh ve fıkıh usulü sahasında da Ebû Hanîfe'nin metodunu benimsediğini ve geliştirdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte İtikâdî alanda Mâtürîdîye mezhebinin kurucusu kabul edilen Mâtürîdî'nin, fıkıh sahasında bağımsız hareket etmeyip faaliyetlerini Hanefî mezhebi içerisinde sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple Mâtürîdî, Hanefî mezhebinin kurumsallaşmasına katkıda bulunan Hanefî bir fakih olarak kabul edilmektedir.

Sonuç

Ebû Hanîfe'nin vefâtından yaklaşık bir asır sonra Semerkand'ın Mâtürî köyünde dünyaya gelen İmâm Mâtürîdî, büyük bir İslâm âlimidir. Engin zekâ ve anlayışıyla iyi bir tahsil görüp, Ebû Hanîfe'nin İtikâdî görüşlerini sistemleştirerek Ehl-i Sünnet'in Mâtürîdîye kolunun teşekkülünü hazırlayan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin öğrencileri İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin ve Ebû Yusuf'un öğrencilerinden okuyup yetişmiş ve hayatı boyunca ilmî faaliyette bulunmuş, okuyup okutmuştur. Tefsir, kelâm, mezhepler tarihi, fıkıh ve usûl-i fıkıh sahaslarında önemli eserler vererek ve pek çok talebe yetiştirerek, Hanefîliği, talebeleri ve eserleri vasıtasıyla yaymıştır. Bu sebeple o, Ebû Hanîfe'den sonra Hanefî mezhebinin ikinci büyük âlimi kabul edilmiştir.

İmâm Mâtürîdî, âyet ve hadislerin yanı sıra akla da büyük önem vermiştir. Ona göre hiçbir Peygamber gelmese ve kendisine tebliğ ulaşmasa da, insanın âlemdaki nizam ve intizama bakarak bir yaratıcıya inanması gerekir idi. Kaldı ki, Hz. Allah, bütün insanlara akıl verip peygamberler gönderdikten sonra onlardan tevhîde inanmalarını ve her şeyin en iyisini yapmalarını istemektedir. Allah, dünyanın imtihan yeri olduğunu belirttikten sonra herkesi inanma ve güzel işler yapma konusunda serbest bırakmıştır. Onun için Al-

lah'a inanma ve O'nun emirlerini yerine getirme konusunda bir zorlama söz konusu olamaz. Dileyen inanır ve güzel işler yapar; dileyen inanmaz. Allah'a karşı herkes kendi nefsinden sorumludur. Ayrıca Allah'a inanmayanlar, amel ile sorumlu değildir. Bu sebeple hiç kimse, bir başkasını inanmadığı için kınayamaz, baskı altına alamaz. Müslümana düşen, imanını taklitten tahkike çıkararak olgun bir mümin olmaktır.

İmâm Mâtürîdî, özellikle kelâm sahasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü o, kelâm ilmine zındıklık olarak bakıldığı hatta bu ilimle uğraşanların zındık olarak itham edildiği bir dönemde, hiç kimseden çekinmeden bu ilmin caiz, hatta gerekli olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda o, kelâmın gelişmesi ve konuların daha iyi anlaşılabilmesi için akla ve istidlale büyük önem vermiş; yeni kavramlar üretmiştir.

Mâtürîdî, görüşlerini aklî ve naklî deliller ışığında ortaya koymuş ve bunu yaparken, inananları daha çok Allah'ın kelâmıyla, inanmayanları ise, aklî deliller ile ikna etmeyi amaçlamıştır. Ona göre, kâinat ve içerisindeki bütün varlıklar farklı yapılarda ve zıt konumlarda yaratılmıştır. Kâinattaki hiçbir şey, sadece zararlı veya sadece faydalı olacak şekilde tek amaçlı yaratılmamış; aynı zamanda birbirine zıt karakterde yaratılmıştır. Buna rağmen, her nesne, zararlı ve yararlı özellikleriyle bir arada yaratılmıştır. Her nesnede fayda ve zarar gibi birbirine tamamen zıt olan bu iki vasfın bir arada ve ahenkli bir şekilde yaratılmış olması, Allah'ın varlığının, birliğinin ve azametinin en büyük delilidir.

Mâtürîdî İslâm dünyasında akıl ve mantıkla çelişen pek çok anlayışın bulunduğu bir dönemde, akıl ve vahiy dengesini kurarak, kelâm, tefsir ve İslâm fıkhı alanlarında kendine has methodologyla çözümler bulmaya çalışmış ve fikir özgürlüğünün önünü açmıştır. Mantıklı, dengeli ve tutarlı fikir özgürlüğünü savunan Mâtürîdî, tevhîd gibi konularda muhaliflerini özellikle de Mutezile'yi tutarlı ve mantıklı olmadıkları gerekçesiyle bir hayli eleştirmiştir. Fakat Ehl-i kible olan hiç kimseyi tekfir etmemiştir. Onun muhaliflere

özellikle de Mutezile'ye karşı ilmî yönden bu sert tavrın arkasında Hanefîliği Mutezile'den koruma çabası yatmaktadır.

Dönemin kültür ve düşünce merkezi olan Semerkand ve Buhârâ'da hüküm süren Sâmânîler, siyasî otoritenin zaafa uğramasından endişe duyduklarından ve benimsedikleri mezhebi desteklemek amacıyla değişik düşünce ve akımlara karşı çıkmışlardır. Sonuçta Sâmânîler, Hanefî Hadis taraftarlarını destekleyerek onların dışındaki görüş ve anlayışları engellemeye çalışmışlardır. Bu arada Sünnileri, Şîîler ile diğer mezhep ve akımlara karşı savunan ve bunda da başarı kazanan Mâtürîdî'nin fikirleri büyük oranda devam etmekle birlikte fikir özgürlüğü, Mürcie ve İmâmet gibi bazı konulardaki görüşlerinden dolayı, Mâtürîdî'ye ve talebelerine karşı destek azalmıştır. Bu nedenle, Mâtürîdî ve takipçileri Sâmânîler zamanında dar bir bölgede yaşamak zorunda kalmışlar ve daha çok kırsal kesimde tutunabilmiştir. Bu sebeple onun görüşleri devam etmesine rağmen siyâsî vb. nedenlerden dolayı adeta onun adının anılmasına ambargo konulmuştur. Nitekim toplum tarafından büyük kabul görmesine rağmen, Sâmânîlerin yazdırdığı ve desteklediği eserlerde Mâtürîdî'nin adı hiç geçmemektedir. Bununla birlikte, öğrencisi Rüstüfağnî ve onun öğrencisi İbn Yahyâ, Mâtürîdî'nin ismini övgüyle zikrederek onun Semerkand ekolü içindeki yerine işaret ederler. Fakat onların bu çabaları desteklenmediği için ve imkânlar kısıtlı olduğu için Mâtürîdî ilk devirlerde yeterince tanınıp bilinmemiştir. Mâtürîdî'nin kendi memleketinde bile ihmale uğramasının en büyük sebebi olarak bunu gösterebiliriz. Bütün bunlardan dolayı hicri beşinci asrın ikinci yarısına kadar yaklaşık iki asır Mâtürîdî büyük ihmale uğramıştır.

Mâtürîdî, hicri beşinci asrın ikinci yarısında Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî tarafından Ehli Sünnet ve'l-Cemaat'in önde gelen İmâmı olarak görülmeye başlanmıştır. Pezdevî'nin Semerkand kadılığına atanmasıyla birlikte, Mâtürîdîlik artık devlet tarafından tanınmaya ve desteklenmeye başlanmıştır. Pezdevî'nin sahip çıkmasıyla ikinci kez tanınmaya başlayan Mâtürîdî'nin yıldızı gittikçe parlamış ve hicri beşinci asrın sonlarına doğru, Ebü'l-Muin Nesefî ve öğrencisi

Alâuddin es-Semerkindî ile birlikte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in yegâne İmâmı olarak görülmeye ve gösterilmeye başlanmıştır. Bunun sonucu olarak Mâtürîdî'nin görüşleri önce Mâverâünnehir ve Horasan'da sonra Irak, Suriye ve Anadolu'da yayılmıştır. Hanefîler arasında Mâtürîdî adının ve fikirlerinin her konuda öne çıkması ve onun itikatta İmâm kabul edilmesi, sonuçta muhaliflerin, özellikle de, Mutezilî mensuplarının, onlara, *Mâtürîdîyye* ismi vermelerinde önemli rol oynamıştır.

İmâm Mâtürîdî, naslar ile aklı, Mutezilî âlimlerden daha doğru ve yerli yerinde kullanmıştır. Ona göre Yüce Allah, Kur'ân ve Sünnet'e bağlı olmakla birlikte, etrafımıza bakıp düşünüp ibret almayı ve aklımızı kullanmamızı emretmiştir. Ayrıca Hz. Allah, aklın zararlı şeylerde değil, faydalı işlerde kullanılmasını istemektedir. Yine O (c.c.), düşünüp ibret almayanları ve aklını kullanmayanları gafil olarak vasıflamış ve onları yermiştir.

Sonuç olarak İmâm Mâtürîdî, araştıran sorgulayan ve her şeyin mümkün olan en iyisinin yapılmasını isteyen; problemlerin aklın ve naklin ışığında çözülmesini tavsiye eden; kardeşlik ve eşitlik, birlik ve beraberlik, barış ve adalet anlayışı üzerine kurulan İslâm anlayışını savunmuştur. Muhaliflerini, özellikle de Mutezilî'yi görüşlerinde tutarlı olmadıkları gerekçesiyle bir hayli eleştirmiştir. Bununla birlikte o, Ehl-i kible olan hiç kimseyi tekfir etmemiştir. Herkesin olgun bir Müslüman olmasını ve her şeyin mümkün olan en iyisinin yapılmasını tavsiye etmiştir.

Kaynaklar

Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Ak, Ahmet, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, Ankara: Yayınevi Yayınları, 2009.

Ak, Ahmet, *Hanefî-Mâtürîdî Âlimlerine Göre Şefâat Kitabı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Alâuddin es-Semerkandî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp, Medine Bölümü, Nu: 179.

-----, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, (nşr. M. Zeki Abdülber), Katar: Mektebetü dâri't-türâs, 1404/1984.

Atay, Hüseyin, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1981, Cilt: 13, s. 197-198.

Aydınlı, Osman, *Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar Semerkand Tarihi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara, 1987.

Beyâzî, Kemâluddin Ahmed b. Hasan, *İşârâtu'l-merâm an ibârâti'l-imâm*, (thk. Yusuf Abdürrezzak), Kahire: 1949.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul 1973.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu Buhârî*, İstanbul 1992.

Ebû Hanîfe, *Ebû Hanîfe'nin Osman el-Bettî'ye Yazdığı Risâle*, (İmâm-ı Â'zamın Beş Eseri içerisinde), trc. Mustafa Öz, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, 2002, ss. 65-69.

Ebû'l-Hüseyin Muhammed İbn Yahyâ el-Beşâğarî (İbn Yahyâ), *Şerhu cümeli usûli'd-din li Ebî Seleme es-Semerkandî*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bölümü, Nu: 1648/II, v. 18b-163b.

Ebû Seleme, *Cümelü usûli'd-dîn*, (nşr. Ahmet Saim Kılavuz), İstanbul: 1989.

Ebû'l-Leys es-Semerkandî Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Hanefî (373/983), *Şerhu Fıkhu'l-ekber*, Haydarabad, 1321.

-----, *Behcetü'l-ulûm fî şerhi beyânü akâdeti'l-usûl*, British Musium, No: 871.

Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-harac*, thk. Hasan Abbas, Beyrut: 1985.

Fığlalı, *Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2004.

Hakîm Semerkandî, Ebû'l-Kâsım İshak b. Muhammed, *Kitâbü's-sevâdi'l-azam*, İstanbul: 1887.

Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: 1995.

İbn Davud el-Belhî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Vaizî, *Fedâil-i Belh*, (thk. Abdülhayy Habîbî), Tahran: 1350.

İbnü'l-Esir, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim, *el-Kâmil fî't-târih*, Mısır: 1965.

İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihâbeddin Ahmet b. Yahyâ, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l Emsâr* (Süleymaniye Ktp. Laleli, nu: 2037'den tıpkıbasım Fuad Sezgin), Frankfurt: 1988, VI/45.

İbn Hacer el-Eskalânî, *Tehzibü't-Tehzîb*, Beyrut: 1967.

İbn Hallikan, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *Ve-feyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire: 1317-21.

İbn Kutluboğa, Zeynüddin Ebû'l-Kasım, *Tâcü't-Terâcim*, (nşr. İbrahim Salih), Beyrut: 1992.

İbn Mâce, es-Sünen, İstanbul: 1992.

İbnü'n-Nedim, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist fî ahbâri'l-ulemâi'l-musannifîn mine'l-kudemâ ve'l-muhdesîn ve esmâi kütübihim*, (nşr. Rızâ-Teceddüd b. Ali), Tahran: 1391/1971.

Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mes'ud, *Bedâi'us-senâi fî tertîbi's-şerâi'*, Beyrut: 1982.

Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn*, İstanbul: 1971.

Kefevî, Mahmud b. Süleyman, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtar*, Süleymaniye Ktp. Reisülküttâb Bölümü, nr. 690.

Kırca, Celal, "Mezhebî Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara Ekim 1987, sayı 5, s. 60-75.

-----, "İmâm Mâtürîdî'ye Göre Tefsir ve Tevil Kavramları", *Kur'ân ve Bilim*, İstanbul 1996, ss. 151-171.

Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981.

Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkaadir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, (nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-IV, Kahire: 1993.

Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, (haz. Sönmez Kutlu), Ankara: Otto Yayınları 6. Baskı, 2016, s. 25-66.

-----, "Ebû Mansûr Maturîdî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, (haz. Sönmez Kutlu), Ankara: Otto Yayınları 2016, s. 441-505.

-----, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, (haz. Sönmez Kutlu), Ankara: Otto Yayınları, 2016, s. 129-158

-----, *Türklerin İslâmlaşma sürecinde Mürcie ve tesirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

-----, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî", *Dini Araştırmalar*, V/15 (2003), ss. 5-28.

-----, *Selefliğin Fikrî Arka Planı İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, İstanbul: Otto Yayınları, 4. Baskı 2017.

Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed b. Abdülhay, *el-Fevâidü'l-behiye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire: 1324.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I-XVII, (nşr. Ahmed Vanlıoğlu ve dğr.), İstanbul: Mizan Yayınevi 2005-2011.

-----, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Topkapı Sarayı Ktp. Medine Bölümü, Nu: 180.

-----, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, (nşr. Fâtıma Yusuf el-Hıyemî), I-V, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004.

-----, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

-----, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi* (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Makdisî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir, *Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Leiden: 1906.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Haccâc, *Sahihu Müslim*, İstanbul: 1992.

Nesefî, Ebü'l-Muîn, *Tabsiratü'l-edille*, I-II, (nşr. Claude Selame), Dimeşk: 1993.

Nesefî, Ebû Hafs Ömer *el-Kand fî Zikri Ulemâ-i Semerkand*, (nşr. Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyad: 1412/1991.

-----, *Kitâbü'l-Kand fî Tarihi Semerkand*, (thk. Barthold, Vasilij Vilidimiroiç, *Turkestan v epoxu Mongolskogo Naşestviya*, I. Kısım Metinleri s. 48-51), Petersburg: 1898.

Özdeş, Talip, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Özen, Şükrü, "İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkah Usûlünün İnşası", *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (haz. Sönmez Kutlu), Ankara: Otto Yayınları, 2016, ss. 221-262

-----, "Mâtürîdî", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 146-151.

-----, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkah Usûlünü Yeniden İnşası*, İstanbul: 2001, (Basılmamış Doçentlik Tezi).

Özervarlı, M. Sait, "The Authenticity of the Manuscript of Mâtürîdî's Kitâb al-Tawhid: A Re-examination", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, I/1 (1997), ss. 19-29.

Pezdevî, Ebû Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin, *Ehl-i Sünnet akaidi*, (çev. Şerafeddin Gölcük), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994.

Rüstüfağnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Said, *el-Fevâidü'r-Rustüğfenî*, (Ahmed b. Musa el-Keşî'ye ait *Mecmû'u'l-havâdis ve'n-nevâzil* adlı eserin içinde), Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami Bölümü Nu: 547, v. 285b - 317b.

-----, *el-Es'ile ve'l-ecvibe*, Süleymaniye Kütüphanesi Molla Murad Bölümü, (Numara 1829'da bulunan İbn Kemal'e ait *Akâid* adlı eserin içinde) v. 154a.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et- Temîmî, *el-Ensâb*, (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut: Dâru'l-cinân, 1408/1988,

Sezgin, Fuad, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, Leiden: E. J. Brill, 1967.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire: trz.

Tan, Muzaffer, "İsmaili Davet: Sosyo-Politik Gelişim Süreci", *Dini Araştırmalar*, Temmuz-Aralık 2015, Cilt: 18, Sayı: 47, ss. 79- 95.

Tirmizî, Muahmmmed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul: 1992.

Rudolph, Ulrich, *al-Maturîdî und Die Sünnitische Theologie in Semerkand*, Leiden New York-Köln: 1997.

Yahyâ b. Aden el-Kureşî, *Kitâbü'l-Harac*; thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: 1347.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Mâtürîdiyye", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 165-175.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.

Yeprem, M. Saim, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

Yörükhan, Yusuf Ziya, *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler İmâm-Azam Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Mansûr-i Mâtürîdî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Yurdagür, Metin. *Mâverâünnehir'den Osmanlı Coğrafyasına Ünlü Türk Kelâmcıları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî, *İthâfû's-saâdeti'l-muttekîn bi şerhi ihyâi ulûmi'd-dîn*, Dârul Fikr ts.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Mîzânü'l-itidâl fi nakdi'r-ricâl*, Kahire: 1963.

Zendevisâtî, Yahyâ b. Ali, *Ravdatü'l-Ulemâ ve Nüzhetü'l-Fudalâ*, Süleymaniye Ktp. Fatih Bölümü, Nu: 2635.